

בין ישראל לסוריה – מלחמת ששת הימים ולאחריה

אייל זיסר

הקדמה

מלחמת ששת הימים היתה צומת דרכים חשוב בהתפתחותו של הסכסוך הישראלי-ערבי. המלחמה הביאה לסדרה של תהפוכות שידע סכסוך זה מאז, בין בכיוון של החרפת המאבק הערבי בישראל מיד לאחר המלחמה, ובין בכיוון של שלום בשלב מאוחר יותר. תוצאותיה של המלחמה חוללו תהליכי שינוי פנימיים בתוך ישראל ואף במרחב הערבי שסביבה. תהליכי שינוי אלה – תהליכים פוליטיים ואף חברתיים וכלכליים – הביאו לשינויים שהיו כה עמוקים עד כי קבעו את גורלו של האזור למשך שנים רבות, ולמעשה אותותיהם ניכרים בו עד לימינו אלה.

ואף-על-פי-כן, לרובו של הציבור בישראל וגם בעולם הערבי, וודאי שלדור שנולד לאחר המלחמה (במדינות ערב מהווה שכבה זו רוב גדול בקרב האוכלוסייה), מלחמת ששת הימים נראית היום כאירוע היסטורי מרוחק ונשכח, ולכאורה לא רלוונטי. בעולם הערבי יש אף לא מעטים הפועלים במרץ להרחיקה ולהשכיחה, והסיבות לכך ברורות. רק בחזית אחת – החזית הישראלית-סורית – נראה כאילו עצר הזמן מלכת, ומחוגי השעון עודם מודים על 10 ביוני 1967 בשעה 18:30 – שעת סיום המתקפה הישראלית ברמת הגולן. ואכן, בכל הנוגע למערכת היחסים שבין ישראל לסוריה, דומה כי מלחמת ששת הימים ממשיכה להתנהל עד לימינו אלה, או לכל הפחות ממשיכה להשפיע על מהלכי הצדדים, במיוחד בכל הקשור למשא-ומתן לשלום שהם מנהלים בשנים האחרונות.

סוריה עדיין חיה את שואת יוני 1967 [כארת' יוניו 1967] בכל רמ"ח איבריה¹

בזיכרון הקולקטיבי הסורי, מלחמת ששת הימים נותרה עד היום כפצע פתוח. המלחמה – וליתר דיוק, המפלה הסורית בה – היתה לטראומה לאומית, וממילא הפכה לאירוע

1. מתוך: ע' חאפז, חאפז אל-אסד – אל-קאא'ד ואל-אמה [חאפז אלי-אסד – המנהיג והאומה], דמשק 1994, עמ' 48.

פורמטיבי בתולדותיה של המדינה הסורית, כמו גם בביוגרפיה האישית והפוליטית של מנהיגיה. אחת הסיבות לכך, אף שאין זו הסיבה היחידה, נעוצה בעובדה ששר ההגנה הסורי בזמן המלחמה, חאפז אל-אסד, מכהן בשלושים השנים האחרונות כנשיא סוריה.

אסד היה בן 37, בראשית הקריירה שלו, בעת שפרצה המלחמה, וזו היתה לו 'טבילת אש' ראשונה. על משמעותה של המלחמה מבחינתו של אסד האיש ועל השפעתה על מדיניותו מכאן ואילך מעיד העיתונאי הבריטי פטריק סיל, מקורבו ואיש סודו של הנשיא הסורי: 'קשה להפריז בחשיבות רגע זה של חורבן לאומי בקריירה של אסד. אין כל ספק שהמפלה היתה נקודת-המיפנה המכריעה בחייו: היא דתפה אותו לבגרות פוליטית ועודדה את שאיפתו לשלוט בסוריה המשוחררת מכבלי החברים והיריבים, שלדעתו הוליכו את המדינה לעברי פי-פחת'.² סיל מוסיף כי 'הוא השתוקק למחות את כתם המפלה שהשפיעה עליו אישית ובצורה מעמיקה, להחזיר את בטחונם העצמי של חייליו, להשיג מחדש את השטחים ולהראות לעולם, שבהינתן ההזדמנות המתאימה מסוגלים הערבים לעשות את שלהם בדרך מכובדת. [בעקבות המלחמה] הצורך להילחם פעם נוספת הפך לו לדיבוק'.³

'כיבוש רמת הגולן היה מיותר'⁴

גם בישראל עדיין מעוררים קרבות מלחמת ששת הימים בחזית רמת הגולן עניין, שלא לומר רגישות רבה. על כך יעיד הוויכוח הציבורי שהתעורר בישראל בעקבות פרסום ריאיון עיתונאי עם משה דיין, שר הביטחון בזמן מלחמת ששת הימים.⁵ בראיון זה, שנערך לפני למעלה מעשרים שנה אך פורסם לראשונה באפריל 1997, הגדיר דיין את החלטתו לכבוש את רמת הגולן ביומה האחרון של המלחמה כאחת הטעויות הקשות שעשה בכל הקריירה הפוליטית שלו: '[כיבוש רמת הגולן] היה מיותר. תראה, אפשר לדבר במונחים של "הסורים הם מנוולים, צריך לדפוק אותם, זאת שעת כושר" ועוד דיבורים כאלה, אבל זאת לא מדיניות. אתה לא דופק את האויב בגלל שהוא מנוול, אלא בגלל שהוא מאיים עליך, והסורים, ביום הרביעי של המלחמה, לא היו איום עלינו'.

מדוע כבשה אפוא ישראל את רמת הגולן? את החלטתה של ישראל לעלות על הרמה תלה דיין בלחצים שהפעילו מתיישבי עמק הירדן על הדרג הפוליטי בישראל, ובעיקר על ראש הממשלה דאז, לוי אשכול, חבר דגניה לשעבר בעצמו. לטענת דיין, את אותם מתיישבים הניעו שיקולים צרים: 'המשלחת [של המתיישבים] שבאה לשכנע

2. פ' סיל, אסד: המאבק על המזרח-התיכון, תל-אביב 1995, עמ' 150.

3. שם, עמ' 189.

4. מתוך ריאיון לידיעות אחרונות בשנת 1976, שהעניק משה דיין, שר הביטחון במלחמת ששת הימים, ושפורסם כעשרים שנה לאחר מכן, ב-1997. רמי טל, 'משה דיין - חשבון נפש', ידיעות אחרונות, 27 באפריל 1997.

5. שם.

את אשכול לעלות על הרמה [...] חשבה על האדמה של הרמה [...] הם אפילו לא ניסו להסתיר את החמדנות שלהם לקרקע ההיא. זה מה שהדריך אותם'.
בריאיין הזכיר דיין גם את ההידרדרות המתמשכת של המצב הבטחוני בגבול הישראלי-סורי בראשית שנות השישים, שהובילה לבסוף לפרוץ המלחמה. למרבה ההפתעה, את האשמה העיקרית בהידרדרות זו הוא תלה בישראל:

אני יודע איך התחילו לפחות שמונים אחוז מכל התקריות שם [...] זה היה הולך ככה. אנחנו היינו שולחים טרקטור לחרוש באיזה מקום שאי אפשר לעשות בו כלום, בשטח המפורז, ויודעים מראש שהסורים יתחילו לירות. אם הם לא היו יורים, היינו מודיעים לטרקטור להתקדם הלאה, עד שהסורים היו מתעצבנים וכן יורים. ואז היינו מפעילים תותחים, ויותר מאוחר גם תיל אוויר [...] אני עשיתי את זה, ולסקוב וצ'רה [רא"ל חיים לסקוב ורא"ל צבי צור, קודמיו של רבין בתפקיד הרמטכ"ל, א"ז] עשו את זה. יצחק רבין עשה את זה כשהיה שם בראשית שנות השישים. אבל נדמה לי שמי שהכי נהנה מהמשחקים האלה היה דדו [אלוף דוד אלעזר, מפקד פיקוד צפון במלחמת ששת הימים, א"ז].

דבריו אלו של דיין עוררו דיון ציבורי נוקב בישראל, שהרי המסקנות שניתן להסיק מהן עשויות לכאורה להשפיע על עמדותיה של ישראל במשא-ומתן שהיא מנהלת עם סוריה בשאלת עתיד רמת הגולן.⁶ אמת, את דברי דיין אין לקבל בהכרח כפשוטם, שהרי נאמרו בריאיין עיתונאי ולא במסגרת דיון סדור ביחסי ישראל-סוריה, בעניין הגורמים שהביאו לפרוץ מלחמת ששת הימים או בנוגע למהלכה של מלחמה זו. ובכל זאת, מדבריו של דיין עולות כמה טענות הראויות לכהינה. ראשית, החלטתה של ישראל לכבוש את רמת הגולן לא היתה פועל יוצא ישיר והכרחי של אירועי מאי-יוני 1967 או אף של מהלך המלחמה עצמה. שהרי, כדברי דיין, הסורים לא היוו איום של ממש על ישראל - לא ערב המלחמה ואף לא במהלכה. שנית, ישראל היא שיזמה חלק ניכר מתקריות הגבול עם סוריה שנסבו סביב שאלת האזורים המפורזים לאורך קו הגבול בין שתי המדינות. תקריות אלה תרמו להידרדרות המצב לאורך הגבול, הידרדרות שסופה היה המלחמה. שלישית, בדבריו רומז דיין גם לקיומו של הלך רוח לוחמני כלפי סוריה בישראל. לפי עדותו של דיין רווח הלך רוח זה בקרב מפקדי צה"ל לדורותיהם בחזית הצפון, אך נראה כי הוא ניוון גם מתפיסת עולם אקטיביסטית, שרווחה בקרב אישים בצמרת הפוליטית בישראל אשר ביקשו להבטיח שקט בגבולה הצפוני של המדינה בדרך של הנחתת מהלומת מנע צבאית על ראש הסורים, ובהזדמנות זו אולי אף להביא לתיקוני גבול בגזרה זו. תיקוני גבול אלו נועדו להעניק לישראל שליטה באזורים המפורזים ובמקורות הירדן. יצוין, אגב, כי על הלך רוח זה כמניע למהלכים ישראלים בחזית עם סוריה הצביעה גם סדרת

6. ראה, למשל, מאמרו של אמנון דנקנר, 'המיתוס של רמת הגולן', הארץ, 5 במאי 1997.

מחקרים של חוקרים ישראלים, שפורסמו בשנים האחרונות ושעוסקים באירועי אותה התקופה.⁷

הטענות העולות לכאורה מדבריו של משה דיין תידונה בהרחבה בהמשך המאמר. ובכל זאת, ראוי כבר עתה להזהיר מפני קבלת טענות אלו כפשוטן, וממילא – מפני הסקת מסקנות נחרצות על-פיהן, בהתעלם מן ההקשר הכללי של מערכת היחסים בין ישראל לסוריה באותה עת. בהקשר זה ראוי להעיר את ההערות הבאות: ראשית, בדבריו של דיין יש, לכאורה, כדי לתמוך – ולו באופן חלקי – בטיעון הסורי שלפיו מלחמת ששת הימים, מראשיתה ועד סופה, היתה מהלך ישראלי מחושב ומתוכנן היטב, ואפילו קנוניה ישראלית בתמיכה מערבית שלה נפלה סוריה קורבן. אלא שהצגת דברים שכזו יש בה כדי לחטוא לעובדות. כיבוש רמת הגולן בידי ישראל לא היה מהלך מחושב ומתוכנן מראש, ולראיה – רבים טענו כי בידי צה"ל לא נמצאו ערב המלחמה תוכניות מגרה שכללו יעד שאפתני שכזה (לבד מתוכנית מצומצמת להשתלטות על האזורים המפורזים ועל קו המוצבים הסוריים החולש עליהם). קיומו של הלך רוח לוחמני כלפי סוריה בקרב מדינאים ואנשי צבא בישראל או העובדה שאחדים מהם צידדו בתיקוני גבול בתזית עמה עדיין אינם מהווים עדות לקיומה של תוכנית ישראלית קונקרטית למתקפה כוללת נגד סוריה, וודאי שלא לקיומה של קונספירציה רבתי שגרממה נגד הסורים. המתקפה על רמת הגולן וכיבושה היו אפוא, כפי שמעידים המעורבים במעשה מן הצד הישראלי, תוצאה של השתלטות עניינים, שלא לומר 'אלתור',⁸ שיש להבינו על רקע המערבולת שאליה נקלע האזור בתודשים מאי-יוני 1967. להיווצרותה של מערבולת זו הרימו הסורים תרומה ברורה – בדיוורים ובמעשים כאחד.

שנית, תקריות הגבול – אם נגרמו ביוזמת ישראל, משיקוליה היא, ואם לאו – לא היו הגורם הבלעדי להידרדרותה של מערכת היחסים בין ישראל לסוריה אלי מלחמה. גורם אחר, מרכזי לא פחות, היה העוינות הסורית כלפי ישראל. עוינות זו נבעה

7. ראה: א' יניב, פוליטיקה ואסטרטגיה בישראל, חיפה 1994; ש' אהרונוסון, נשק גרעיני כמזרח התיכון, ב, מבן-גוריון וחזרה 1964-1994, ירושלים 1995, עמ' 11-166.
8. ראה עדותו של אריה בראון, עוזרו של משה דיין בזמן המלחמה, בתוך: א' בראון, חותם אישי: משה דיין במלחמת ששת הימים ואחריה, תל-אביב 1997, עמ' 95, 106. התרשמותו זו של בראון עומדת בניגוד לדברים שכתב חנוך ברטוב בספרו דדו: 48 שנה ועוד 20 יום. ברטוב מצטט את רהבעם זאבי, אז עוזר ראש אג"ם, שטען כי 'לדדו היתה תכנית ברורה מאוד לשחרור רמת-הגולן, ולא בגלל יצר-הלחימה, כי אם מתוך תפיסתו, שהגליל לא יוכל להתקיים לעד בצילם של התותחים הסוריים'. עם זאת, ברטוב מציין כי התוכנית שהתווה דדו התמקדה במחסף ישראלי לאורך קו הגבול ולא בכיבוש רמת הגולן כולה. ראה: ח' ברטוב, דדו: 48 שנה ועוד 20 יום, א, תל-אביב 1978, עמ' 124. במרס 1998 פרסם הכתב אמיר אורן בעיתון הארץ כתבה שעסקה ביחסי ישראל-סוריה בשנות השישים, ובה קבע כי 'מאז 1964 אכן היו בידי צה"ל שלוש תוכניות למתקפה יזומה נגד סוריה, ובראשן תכנית "גרזן", להשמדת הצבא הסורי וכיבוש דמשק. "מלקחיים" הייתה תכנית ביניים לכיבוש רמת הגולן עד מורח לקוניסירה ו"מרקחת" – השתלטות על רמת הבניאס ועל צפון תוואי ההטיה בלבד'. אמיר אורן, 'מה שאין בלבנון', הארץ, 27 במרס 1998.

מתפיסותיו האידאולוגיות של משטר הבעת' הסורי, אך גם מלחצים מבית ומחוץ שבהם היה נתון. היא מצאה את ביטויה בהיעדר נכונות מצד דמשק להכיר בזכות קיומה של ישראל ולשאת ולתת עמה כדי להגיע ליישוב הסכסוך הישראלי-ערבי בדרכי שלום, וכמו כן – מה שחשוב יותר לענייננו – עוינות סורית זו מצאה את ביטויה ברטוריקה מתלהמת שכללה קריאות לחיסולה של ישראל, ובסדרה של מהלכים סוריים לוחמניים, ובהם ניסיון להטות את מי הירדן, הפגזה שיטתית של יישובים ישראלים לאורך הגבול, ולבסוף – עידוד ויזום פעולות טרור פלסטיני נגד מטרות ישראליות.

הדיון בנושא החזית הסורית במלחמת ששת הימים הוא אפוא רגיש, טעון ומורכב, והדברים אמורים הן בדיון המתנהל בצדו הישראלי של הגבול והן בזה המתנהל – ולו גם בחדרי חדרים – בצדו הסורי. את זאת יש לזכור בעת קריאת מחקר זה, המתמקד בזווית הסורית של מערכת היחסים בין דמשק לירושלים בתקופה שקדמה למלחמת ששת הימים, במהלך המלחמה ולאחריה. המחקר יבחן ויציג את הדרך שהובילה את סוריה אלי מלחמה, את מהלכה של מלחמה זו בחזית הגולן, ואת תוצאותיה והשלכותיה על תולדותיה של סוריה, ובעיקר על מדיניותה בשאלת הסכסוך עם ישראל מאז ועד היום.

סוריה בדרך למלחמת ששת הימים – הקופסה השחורה

לדיון במלחמת ששת הימים בחזית הגולן ראוי להקדים כמה מילות אזהרה: ייחודה של הזירה הסורית לעומת זירות אחרות בא לידי ביטוי גם בכל האמור במצב המחקר, בעיקר מבחינת המקורות המחקריים העומדים לרשותו של החוקר המבקש לדון בכל אשר התרחש בזירה זו – לקראת המלחמה, במהלכה ולאחריה. ואכן, כשמדובר בהבנת המהלכים הסוריים ערב המלחמה, אנו ניצבים עדיין לפני 'קופסה שחורה', שהתפענחה רק בחלקה. ראשית, לא עומדת לרשותנו תשתית ארכיונית של ממש לצורכי מחקר שכזה (וזאת בהנחה כי ניתן בכלל להתבסס על חומר ארכיוני כדי לנסות ולהבין כיצד ראו את הדברים מנהיגיה של סוריה בתקופה הנדונה וכדי לעמוד על מערכת השיקולים שהניעה אותם במהלכיהם השונים). ראוי לציין בהקשר זה כי מדובר במנהיגים מסתגרים של מדינה מסוגרת, שמיעטה במגע עם העולם החיצון, אפילו עם בעלי בריתה, וממילא נמנעה מלחשוף עצמה לפנייהם – כלומר, נמנעה מלחשוף את מערכת שיקוליה ואת תהליך קבלת ההחלטות בה. כך או אחרת, הארכיונים הסוריים – בדומה, אגב, לארכיונים במדינות ערביות אחרות – סגורים כולם לחוקרים. לאחרונה נפתח לעיון ארכיון משרד החוץ הסורי, אך הגישה אליו מוגבלת, וחוקרים המעוניינים להיעזר במסמכיו נוקקים לאישורים מיוחדים, הניתנים במשורה עלידי רשויות המודיעין בסוריה. החומר המצוי בארכיון זה הוא בעיקר תכתובות דיפלומטיות שנשלחו לדמשק משגרירויות סוריה בארצות אחרות, כלומר חומר שאינו כולל הנחיות לפעולה והערכות מצב שנשלחו מדמשק לשגרירויות סוריה בעולם. הארכיונים הישראליים אמנם נפתחים לפנינו אט-אט, אך בהם יש כדי

להעשיר אותנו רק בכל הנוגע לנקודת המבט הישראלית על אירועי אותה תקופה – ואף זאת באופן מוגבל. בשנים האחרונות נפתחו לפני החוקרים ארכיונים סובייטיים רבים, העשויים להיות רלוונטיים להבנת התנהגותה של סוריה בתקופה הנדונה, אך עבודת האיסוף והמחקר של המידע המצוי בהם עודנה בראשיתה. ולבסוף, נהוג להזכיר ארכיונים מערביים – אמריקניים ובריטיים – שברובם פתוחים כיום לפני החוקרים. אלו רלוונטיים פחות לענייננו, ותרומתם צנועה בהשוואה לתרומתם להבנת מדיניותן של מצרים או של ירדן במלחמת ששת הימים, זאת בשל נתק מדיני כמעט מוחלט ששרר באותה עת בין מעצמות המערב לבין משטר הבעת' הסורי.

סיבה נוספת לקיומה של אותה 'קופסה שחורה' היא שאנשי צבא ומדינאים סורים מיעטו לפרסם ספרי זכרונות שבהם פירטו את גרסתם לאירועי התקופה. אחרים מאותם אישים הפכו לשליטי המדינה (כמו במקרה של חאפז אל-אסד), ומשום כך לא התפנו לכתובת זכרונותיהם או לא היו מעוניינים בפרסומם. אחרים, וליתר דיוק – רובם המכריע, מצאו עצמם מאחורי סורג ובריה בעקבות מאבק כוחות בינם לבין הנשיא אסד (שהיה שותפם להנהגת המדינה במלחמת ששת הימים).⁹ יוצא דופן מבחינה זו הוא ספר זכרונותיו של שר ההגנה הסורי (מאז שנת 1974) מצטפא טלאס, מראית חיאתי (סיפור חייו), שפורסם בדמשק בשנת 1994. ואולם, במלחמה עצמה שימש טלאס בתפקיד זוטר יחסית – כמפקד חטיבת שריון שהיתה ערוכה כעתודה באזור דמשק – וממילא לא היה שותף להכרעות המדיניות והצבאיות של הצמרת הסורית באותה עת. מלבד זאת, טלאס ידוע בסוריה ומחוצה לה ב'קלות הרעת' המאפיינת את פעילותו המדינית, כמו גם את כתיבתו הספרותית והמחקרית. עובדה זו מחייבת גישה ביקורתית לעשרות ספרי המחקר שחיבר, אם אכן הוא זה שחיבר אותם, וממילא גם לעדותו בעניין אירועי מלחמת ששת הימים, שאותה הוא מביא באוטוביוגרפיה שלו.¹⁰ חריג נוסף הוא הביוגרפיה של אסד, אסד: המאבק על המזרח התיכון, שכתב העיתונאי הבריטי פטריק סיל, מקורבו ואיש סודו של הנשיא הסורי.¹¹ סיל הותקף בחריפות בשל ספרו זה, ואף נטען נגדו כי הספר מוטה ומציג את מהלך האירועים בצורה חד-צדדית, כלומר מנקודת מבט אחת – זו הסורית, וליתר דיוק, מנקודת מבטו של אסד. ובכל זאת, ביוגרפיה זו נכתבה על-סמך מפגשים רבים

9. בעקבות עלייתו של אסד לשלטון בנובמבר 1970 הושמו במעצר למשך שנים רבות כמה וכמה אישי ממשל סורים לשעבר, ובהם אחמד אל-סוידאני, מי שהיה הרמטכ"ל הסורי במהלך המלחמה, צלאח ג'דיר, האיש החזק בדמשק באותה עת, ונור אלידין אל-אתאסי, הנשיא הסורי באותן השנים. מרביתם הוחזקו בכלא למעלה מעשרים שנה ושחררו רק בראשית שנות התשעים (אתאסי שוחרר בנובמבר 1992 כשהוא חולה אנוש, ומת כשנוצעים לאחר שחרורו; ג'דיר מת בכלאו ביולי 1993, ואל-סוידאני שוחרר לחופשי בפברואר 1994). ראה: הארץ, 4 בדצמבר 1992; *Le Monde*, 24 August 1993; אל-חיאת, 24 בפברואר 1994.

10. מצטפא טלאס, מראית חיאתי (סיפור חייו), א רב, דמשק 1995.

11. סיל, אסד, עמ' 113–159.

וממושכים בין סיל לאסד, ולפיכך יש לראותה, במידה רבה, כמקור המאפשר לעמוד על תפיסת עולמו של אסד, כמו גם על סיפור חייו מנקודת מבטו, ולענייננו - גם על גרסתו שלו לאירועי מלחמת ששת הימים.¹²

זאת ועוד, המשטר הסורי ערב מלחמת ששת הימים סבל מחוסר יציבות, ובעיקר מפיצול ומפירוד בתוך שורותיו. סוריה של אותם ימים נעדרה מערכת הנהגה מדינית וצבאית הייררכית וסדורה, שלא לומר מקובלת ומוסכמת. התחליף לכך היה כמה מערכות קשרים שחיברו וקיסרו יחדיו מדינאים ואנשי צבא על בסיס אידאולוגי, אך גם, ובעיקר, על בסיס אישי או אף עדתי. לפיכך היו תהליכי קבלת ההחלטות המדיניות והצבאיות כאחד, כמו גם תהליך העברת הפקודות לדרג היציבה, בלתי מסודרים ובלתי נשלטים ריכוזיים בידי הנהגת המדינה או בידי מפקדת הצבא, וממילא בלתי ענייניים. כך, למשל, תגובה סורית חריפה לפעולותיה של ישראל באזורים המפורזים או אף ירי יזום של הסורים לאורך הגבול לא היו בהכרח תוצאה ישירה של פקודה שנתן המטכ"ל הסורי אלא נבעו לעתים קרובות מיוזמה מקומית של מפקד החזית או אף מיוזמה של חברי הפלג במפלגת הבעת' שאליו השתייך, אשר קיוו כי חימום הגבול עם ישראל יסייע בידם לקדם את תפיסת עולמם או את האינטרסים הפוליטיים שלהם על חשבון יריביהם.¹³ ערב מלחמת ששת הימים השתייכו מפקד החזית, אחמד אל-מר, והרמטכ"ל, אחמד אל-סוידאני, לפלג אחד במפלגת הבעת', ואילו ממלא מקום שר ההגנה, חאפז אל-אסד, השתייך לפלג יריב. ראש המודיעין הכללי הסורי, עבד אל-כרים אל-ג'נדי, השתייך לפלג שלישי, והיו גם פלגים נוספים. מצב עניינים זה הקשה או ומקשה גם היום להתחקות אחר הדרך המדויקת שבה התקבלו ההחלטות בצמרת הסורית בכל הקשור למדיניותה כלפי ישראל.

ולבסוף, ראוי לזכור כי החברה הסורית עודנה חברה מגויסת, חברה שבה נקראים ונדרשים כלל רבדיה, ובכלל זה גם אינטלקטואלים ואנשי אקדמיה, לכפוף את מחשבתם ואת יצירתם לשירות המטרות הלאומיות. יתרה מזו, משטרו האוטוריטטיבי של אסד, השולט בסוריה זה שלושים שנה, אינו מאפשר לנהל שם דיון ציבורי פתוח בנושא, וממילא גם להביע דעות העומדות בניגוד לתפיסתו או כאלה העשויות להביך אותו. לפיכך לא התנהל בסוריה דיון ציבורי חופשי, שעשוי היה לאפשר בחינה נוקבת ומעמיקה של תפקוד ההנהגה הסורית בכלל ותפקודו של אסד בפרט במלחמת

12. לביקורת על ספרו של סיל ראה: I. Rabinovich, 'The Godfather', *New Republic*, 3 July 1988; א' יוסר, אסד של סוריה: המנהיג ותדמיתו, תל-אביב 1993, עמ' 1-2.

13. ראה: י' בר-סימן-טוב, 'קשרים בין התנהגות בקונפליקט פנימי להתנהגות בקונפליקט חיצוני: סוריה 1961-1967', עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית, ירושלים 1978, עמ' 265-266 (להלן: בר-סימן-טוב, 'קשרים'). העבודה ראתה אור כספר תחת הכותרת: Y. Bar-Siman-Tov, *Linkage Politics in the Middle East: Syria Between Domestic and External Conflict, 1961-1970*, Boulder, CO 1983; וראה גם הרצאתו של פרופ' איתמר רבינוביץ, 'פוליטיקה פנימית ומדיניות חוץ בסוריה', 9 באוקטובר 1996 (תדפיס) שהרצאה מצוי בספריית מרכז דיון באוניברסיטת תל-אביב.

ששת הימים. דיון כזה התאפשר במצרים, לא מעט בשל העובדה שלמשטרו של סאדאת היה אינטרס ברור בדה-לגיטימציה של המשטר הנאצריסטי שקדם לו.

סוריה – בדרך למלחמה

כיום מקובל להניח כי הספירה לאחור לקראת מלחמת ששת הימים החלה ב־8 במרס 1963, עם עליית מפלגת הבעת' לשלטון בדמשק. עלייתה לשלטון בישרה את ראשיתה של הידרדרות מתמשכת ביחסיה של ישראל עם שכנותיה הערביות, ואגב, גם את ראשיתה של הידרדרות במערכת היחסים הבין-ערבית, בין מדינות ערב לבין עצמן. הידרדרות היחסים בין ישראל למדינות ערב באה לידי ביטוי במאמצם של הערבים להטות את מי הירדן, בהתרבות התקריות לאורך הגבול הישראלי-סורי, ובהתגברות פעילות הטרור הפלסטיני נגד ישראל. מגמה זו של הסלמה לאורך הגבולות גברה לאחר הפיכת הנאו-בעת' בפברואר 1966, עם תפיסת השלטון בדמשק בידי הפלג השמאלי-רדיקלי במפלגת הבעת' השלטת.

נראה, עם זאת, כי מהלך האירועים באזור בין השנים 1963-1967 לא בישר בהכרח את פרוץ מלחמת ששת הימים ולא הוביל באופן בלתי נמנע לפריצתה, אלא לכל היותר הכשיר את הקרקע לקראתה. שהרי מלחמת ששת הימים לא היתה מלחמה מתוכננת ויזומה, וממילא גם לא היתה מלחמה צפויה. ולראיה, מרבית הערכות המצב בישראל ובמערב – ואגב, גם בעולם הערבי – בחודשיה הראשונים של שנת 1967 גרסו כי פניו של האזור אינם למלחמה, שכן אף לא אחד מן הצדדים, לא ישראל ולא מדינות ערב, היה בעל אינטרס, וככל הנראה גם בעל יכולת צבאית ומדינית, ליוזם מלחמה כוללת.¹⁴ את פרוץ המלחמה יש להבין, לפיכך, בעיקר על רקע משבר מאי-יוני 1967, שראשיתו היתה התרעתה של ברית-המועצות בפני בעלות בריתה הערביות על כוונה ישראלית לתקוף את סוריה. זו היתה תחילתו של משבר שהתגלגל ככדור שלג שאין לעצרו ושסופו היה המלחמה. בפנה אפוא לסקור את מדיניותה ואת מהלכיה של סוריה במהלך השנים 1963-1967: תחילה תידון עמדתה הבסיסית בכל הנוגע לשאלת הסכסוך בינה לבין ישראל ומדיניותה הלכה למעשה באותן שנים, ולאחר מכן תיבחן התנהגותה במהלך משבר מאי-יוני, שהוביל למלחמה.

סוריה וישראל 1963-1967

ההתמקדות כמה שהתרחש בסוריה, וליתר דיוק – בעליית מפלגת הבעת' לשלטון בדמשק – כ'אירוע המכונן' שהוביל למלחמת ששת הימים מבוססת על ההנחה, או

14. ראה: בראון, חותם אישי, עמ' 14; ברטוב, דרו, עמ' 25; א' הבר, היום תפרוץ מלחמה: זכרונותיו של תת-אלוף ישראל ליאור, המזכיר הצבאי של ראשי הממשלה לוי אשכול וגולדה מאיר, תל-אביב 1987, עמ' 95. להערכות המצב בצד הערבי ראה: סיל, אסד, עמ' 126-139.

הטיעון, שמדיניותם הרדיקלית של שליטיה של סוריה היא-היא שהניעה את תהליך ההסלמה לאורך הגבולות ובכך הכשירה את הקרקע למלחמה. לא פעם נשמעת אף הטענה כי אין המדובר בהידרדרות שנמשכה שנים ושיצאה מכלל שליטה במהלך החודשים מאי-יוני 1967, אלא במדיניות סורית מכוונת ומחושבת שתכליתה אחת – ייוזם מלחמה ערבית כוללת נגד ישראל. טענה כזו מעוררת את השאלה מה טעם מצאו להם שליטיה של סוריה לתור אחר עימות עם ישראל ואף אחר מלחמה כוללת נגדה – כתפיסת עולם או אף כמדיניות פרקטית – ומה קיוו להשיג מעימות שכזה?

בספרות המחקרית ניתנות כמה תשובות אפשריות לשאלה זו. אחת מהן היא שמשטר הבעת' היה מעוניין בעימות עם ישראל (אם כי לא בהכרח במלחמה כוללת נגדה) כדי להסיח את דעת הקהל בסוריה ממצוקותיו מבית וכדי לגייס לעצמו תמיכה נרחבת מבית ומחוץ. טענה נוספת היא שמנהיגיה של סוריה היו מעוניינים בעימות עם ישראל ואף במלחמה נגדה שכן האמינו כי ב'תפיסת המלחמה העממית', שאותה אימצו באותן שנים, מצוי המענה ליתרונה הצבאי של ישראל, וכי מלחמה כזו, אם תתנהל לאורך זמן, אף תאפשר להם להכריע את ישראל או לכל הפחות לצאת מעימות עמה כשידם על העליונה.

הצורך של משטר הבעת' להיחלץ ממצוקותיו מבית באמצעות ליכוי אש בגבול עם ישראל נזכר במחקרים רבים כסיבת הסיבות למדיניותה הרדיקלית והמתלהמת של סוריה כלפי ישראל בין השנים 1964-1967, ובמיוחד משנת 1966 ואילך. כך, למשל, כותב פרד לאוסון בספרו *Why Syria Goes to War?*, שהתפרסם בשנת 1996: '[...] ליכוי העימות עם ישראל אפשר לשליטיה של סוריה לגבש את הקואליציה התברתית השלטת [במדינה], ובה בעת לגייס מקורות ומשאבים חיצוניים שיאפשרו להם ללכד את שורותיהם'.¹⁵ במקום אחר בספרו מוסיף לאוסון וטוען:

החרפת העימות [עם ישראל] בחודשים מאי-יוני 1967 אפשרה למשטר בדמשק לחזק את מעמדו בשלוש דרכים: ראשית [היא אפשרה] לו להסיט את תשומת הלב ואת מוקד הפעילות של צבא ההגנה העממי [גוף מיליציוני צבאי-למחצה, שהיה בשליטת מפלגת הבעת' ושהוקם בראשית שנת 1967, א"ז] ושל גורמים פלסטיניים רדיקליים הרחק מהחזית הפנימית בסוריה, וגם לנטרל מתחים פוליטיים הולכים וגוברים בערי צפון ומרכז המדינה, ובכך למוע את התנועה האסלאמית מלגייס מגזרים נוספים לצדה, תוך כדי ניצול המאבק שבין מעמדות הסוחרים, הפועלים והאיכרים. שנית, [החרפת העימות אפשרה למשטר] לגייס את הכלכלה הסורית למאמץ המלחמתי, ובכך אפשרה לפקידי הממשלה לפקח על פעילות ארגוני החזית העממית ואף להגבילה בלא שאלה יואשמו בכך שנטשו את המחויבות לשינוי מהפכני

15. F. H. Lawson, *Why Syria Goes to War: Thirty Years of Confrontation*. Ithaca, NY 1996, p. 51; וראה גם: H. M. Sacher, *Egypt and Israel*, New York 1981, p. 39.

במבנה החברה והכלכלה במדינה, א"ז]. ולבסוף, [היא גם העניקה] למשטר לגיטימציה להגביר את תלותו בסיוע כלכלי וצבאי מן הגוש הקומוניסטי, ובפועל גם לקבל סיוע שכזה [ההרגשות שלי, א"ז].¹⁶

הסבר אפשרי נוסף להתנהגות הסורים בתקופה שקדמה למלחמת ששת הימים ניתן למצוא בכמה מחקרים שערכו חוקרים ישראלים, ולפיהם אימצו מנהיגיה של סוריה תפיסה אסטרטגית של מלחמה עממית בישראל, שלפי ראייתם אמורה היתה להקנות לסוריה יכולת להתמודד עם ישראל ובטוות ארוך אף יכולת להכריעה. לפי אותם מחקרים, אימוצה של תפיסה זו, עד כדי אמונה עיוורת בה, הוא שהוביל את המנהיגים הסורים להסלים את מאבקם בישראל ולנהל נגדה מלחמת התשה לאורך הגבול הסורי-ישראלי. גישתם זו של המנהיגים הסורים התבססה על שתי הנחות יסוד. האחת היתה שמלחמת שחרור עממית לא בהכרח תוביל לעימות ישיר וחזיתי מול ישראל, שבו עשויה זו האחרונה ליהנות מעליונות צבאית ברורה עליהם; נהפוך הוא, בדמשק היו שהאמינו כי בדרך זו דווקא יימנע עימות ישיר וחזיתי שכזה, ותחת זאת יוקו דמה של ישראל במלחמת התשה מתמדת. היא תיחלש בהתמדה, עד שבסופו של דבר ייפול הניצחון לידי הערבים כפרי בשל. ההנחה השנייה היתה כי במקרה של הידרדרות לעימות חזיתי בין ישראל לסוריה תוכל סוריה להסתמך על התגייסות כלל-ערבית, ובעיקר מצרית, שדי יהיה בה כדי להרתיע את ישראל ואולי - אם אכן תפרוץ מלחמה - די יהיה בה אף כדי להביסה.

הסבר כזה מופיע, למשל, בספרו של שמואל שגב על אודות מלחמת ששת הימים, סדין אדום. ספר זה, שפורסם מיד לאחר המלחמה, התבסס במידה לא מעטה על מסמכים מודיעיניים ועל מקורות מידע אחרים שהועמדו לרשות המחבר. בספרו כתב שגב כי 'שלטונות דמשק [הגיעו] למסקנה כי הברירה העומדת לפניהם איננה בין "מלחמה כוללת", כפי שמצרים הטיפה להיכון לה, לבין אי עשייה. לדעתם אפשר היה ליצור מצב ביניים, שבו ניתן יהיה להטריד את ישראל, לשבש את חיי הכלכלה שלה ולפגוע במוראל של תושביה. הסורים ידעו כי לחימה נגד פעולות טרור איננה מן הדברים הקלים [...] [לפיכך אימצו] שיטת לחימה [שהיתה] אופיינית למצבו של האויב הסורי, שהכיר בנחיתותו לעומת צה"ל והתחמק מהתנגשות חזיתית עם ישראל'.¹⁷

הסבר דומה מצוי גם בספרו של פרופסור שלמה אהרונסון נשק גרעיני במזרח התיכון. בספרו מעלה אהרונסון את ההשערה כי הצטיידותה של ישראל בנשק גרעיני באותן שנים היא סיבת הסיבות לפרוץ מלחמת ששת הימים, שכן לנוכח הידיעות על השלמתו הצפויה של הכור הגרעיני בדימונה גמר נאצר אומר להגיע לעימות עם ישראל כדי למנוע ממנה את הפעלתו המבצעית של כור זה.¹⁸ בנסותו לבחון את

16. Lawson, *ibid.*, p. 41.

17. ש' שגב, סדין אדום: מלחמת ששת הימים, תל-אביב תשכ"ו, עמ' 219-220.

18. אהרונסון, נשק גרעיני במזרח התיכון, א ו-ב.

ישימותה של תזה זו גם במקרה הסורי מבקש אהרונסון לראות את האסטרטגיה של סוריה ביחסיה עם ישראל ככזו המבקשת למצוא ולמצות את נקודות התורפה של ישראל במטרה לנטרל את עליונותה הצבאית הקונבנציונלית וגם את הנשק הגרעיני שאולי מצוי ברשותה. ואכן, מסביר אהרונסון: 'סוריה תחת שלטון הבעת' [...] אימצה אסטרטגיה ויטנאמית-אלג'יראית כפי שהם תפסו את זה, היינו, אסטרטגיה של מלחמת גרילה נגד ישראל, שהם ראו בה מי שהולך להיות מעצמה אטומית. התשובה לעניין האטומי היא מלחמת גרילה נוסח ויטנאם [...] לכן הקונספט הסורי היה [יזום] קונפליקט של [מלחמת] גרילה, אם כי לאו דווקא של מלחמה כפי שהתחוללה בששת הימים'.¹⁹

תימוכין לטיעונים אלו ניתן למצוא, לכאורה, בהכרזותיהם של מנהיגי סוריה באותה עת על כוונתם לנהל נגד ישראל 'מלחמת שחרור עממית'. הפעם הראשונה שבה נשמעה הכרזה כזו מכיוון דמשק היתה ב־22 במאי 1966, בעת ביקורו של נשיא סוריה דאז, נור אל-דין אל-אתאסי, ביחידות צבא בחזית. אתאסי הכריז כי 'אנו מרימים על גס את מלחמת השחרור העממית נגד ישראל. אנו רוצים במלחמה ללא הגבלות שהן, מלחמה אשר תביא להשמדתו המוחלטת של הבסיס הציוני'.²⁰ ואילו ערב המשבר, ב־9 במאי 1967, הכריז הרמטכ"ל הסורי, אחמד אל-סוידאני, בריאיון לבטאון הצבא ג'יש אל-שעב: 'אני סבור שישראל איננה מדינה, אלא בסיס צבאי של המתנה האימפריאליסטי [...] אנו איננו יכולים לקוות לגבור על כוחות אלו ביבשה, בים ובאוויר [...] אסור לנו, לפיכך, לבחור בדרך של מלחמה קונבנציונלית אלא עלינו לבחור בדרך של מלחמת שחרור עממית. המציאות בפלסטין זהה לזו של מלחמת וייטנאם או אלג'יר בעבר'. בהודמנות אחרת קבע סוידאני: 'עלינו להקדיש עצמנו למאמץ ולהקרבה ולהיות נכונים לשלם את המחיר על פעילותנו הפדא'אית. המערכה שלנו דומה למלחמת וייטנאם. על-כן חרף הקורבנות אסור לנו להירתע מתשלום המחיר הנתבע מאתנו לניצחון במלחמת שחרור עממית זו'.²¹

האומנם האמינו מנהיגייה של סוריה כי דרך זו עתידה להנחיל להם את הניצחון על ישראל? בספרו ישראל-סוריה – סוף הסכסוך?! קובע משה מעוז: 'נראה, אם כן, שערב מלחמת ששת הימים האמינו רוב מנהיגי הגא'ו-בעת' כי מלחמת שחרור עממית אכן תוכל להוביל להתמוטטותה של ישראל, או לפחות תעורר מלחמה קונבנציונלית כל-ערבית בהיקף מלא נגד ישראל, אשר תונהג בעיקר על-ידי מצרים וסוריה'.²²

19. ראה דבריו של שלמה אהרונסון בתוכניות בקול ישראל ובטלוויזיה הישראלית ששודרו במלואתן 30 שנה למלחמת ששת הימים: קול ישראל, רשת ב', 26 במאי 1997; הטלוויזיה הישראלית, ערוץ 1, 2 ביוני 1997. תעתיקי התוכניות מצויים ברשותי.

20. שודר ברדיו דמשק, 22 במאי 1966. הציטוט מופיע ב-Middle East Record [=MER] 1967, Jerusalem 1971, p. 159; ראה גם לקטי תמציות שידורי רדיו המצויים במרכז דיין.

21. ריאיון שהעניק הרמטכ"ל הסורי אחמד אל-סוידאני לבטאון הצבא הסורי, ג'יש אל-שעב, 9 במאי 1967; ראה גם ריאיון של אל-סוידאני לאל-מצאר (מצרים), 28 באפריל 1967.

22. מ' מעוז, ישראל-סוריה – סוף הסכסוך?!, אור יהודה 1996, עמ' 91.

כל ההסברים הללו להתנהגותה של סוריה ערב מלחמת ששת הימים, ולמעשה החל בשנת 1963, נשמעים משכנעים, והם אף תואמים בקווים כלליים את הרטוריקה הסורית של אותה תקופה - רטוריקה מתלהמת שקראה למלחמת שמד נגד ישראל. ואולם, רובם עומדים בניגוד גמור למהלכיה של דמשק ערב המלחמה ובמהלכה. שהרי, משפרץ משבר מאי-יוני 1967, ולסוריה נקרתה ההזדמנות שלה ציפו וייחלו לכאורה מנהיגיה זה זמן רב, פעלו אלה האחרונים כדי להרחיק מעליהם את איום המלחמה, ואף היו מוכנים לעמוד מן הצד באפס מעשה בשעה שישראל הלמה בירדן ובבעלת בריתם מצרים.

המדיניות הסורית במהלך שנות השישים היתה אפוא מדיניות אנטי-ישראלית רדיקלית ולוחמנית, אך לא בהכרח העידה על רצון סוריה להסתבך במלחמה נגד ישראל. בהפוך הוא, נראה שהסורים השתדלו מאוד להימנע ממלחמה שכזו. כמו כן נראה שבאותן שנים לא תפסו העימות עם ישראל מקום כה מרכזי בדמשק כפי שנהוג היה להניח בישראל. לכן, את המדיניות הסורית במהלך כל התקופה הנדונה ראוי לראות כמדיניות שנבעה ממכלול גורמים ומניעים, שאמנם חברו יחדיו לכדי מדיניות רדיקלית ומתלהמת, אך לא כזאת המבטאת בהכרח חשיבה מגובשת וסדורה שבבסיסה רצון להגיע לעימות כולל עם ישראל.

אחד הגורמים הללו היה הדינמיקה הבין-ערבית. העולם הערבי בשנים 1963-1967 עמד בסימן התחרות - וליתר דיוק, המתח והעוינות - שבין משטר הבעת' הסורי לבין משטרו של נאצר במצרים. התקפותיו החריפות של נאצר על שליטיה של סוריה נגעו בעצב רגיש מבחינתם - בשאלת הלגיטימיות של משטרם. תגובתם היתה איגופו של נאצר משמאל, והוקעתו כמי שאינו פועל דיו נגד ישראל או אף כמי שעושה ככל יכולתו כדי להימנע מלהתעמת עמה. התחממות המצב בגבול עם ישראל אפשרה לאנשי הבעת' להציג עצמם כמי שנחלצו לפעול נגד ישראל אך נבלמו בשל הסנסנות ופחדנותו של נאצר.

בהכירו בסכנת ההידרדרות למלחמה פעל נאצר כדי לבלום את הסורים. ועידות הפסגה הערביות שכונסו בין השנים 1964-1966 סייעו לו, ולו באופן חלקי, להשיג מטרה זו. ואולם, לקראת סוף שנת 1966 הגיע נאצר למסקנה כי אם רצונו להדוף מעליו את הלחץ הסורי לפעול נגד ישראל וגם לשפר את מעמדו ואת יוקרתו בוירה הבין-ערבית, ייטיב לעשות אם יחבור אל הסורים ויתבקם 'חיבוק דוב'. ואכן, בי-7 בנובמבר 1966 חתמו שתי המדינות על חוזה הגנה שבו התחייבו השתיים לתאם ביניהן עמדות ומהלכים מדיניים וצבאיים ולהגיש סיוע האהת לרעותה במקרה של מתקפה ישראלית. כאמור, נאצר קיווה כי באמצעות חוזה זה ישיג שליטה על הסורים או לפחות ירסנם, אך בדיעבד התברר כי טעה בשיקוליו. יתרה מזו, נראה כי נכונותו של נאצר לחבור לשליטיה של דמשק עודדה אותם להתמיד במדיניותם הרדיקלית ואף להחריפה; שהרי מדיניות זו - כך סברו בדמשק בעקבות חתימת חוזה ההגנה עם נאצר - הוכחה כמדיניות נושאת רווחים.

הדינמיקה הבין-ערבית, ובמיוחד העימות שבין משטר הבעת' לבין נאצר בין השנים 1963-1966, הובילה אפוא להחרפה במדיניות הסורית כלפי ישראל.

התקרבותם של הסורים לנאצר מנובמבר 1966 ואילך הולידה העזה רבה יותר בקרב שליטי דמשק ובכונות גדולה יותר מצדם להלך על חבל דק בכל הנוגע ליחסיהם עם ישראל. כך או אחרת, השלכותיה ותוצאותיה ארוכות הטווח של דינמיקה בין-ערבית זו ניכרו היטב בהידרדרות מצב הביטחון לאורך הגבול הישראלי-סורי, וכמובן – במשבר מאי-יוני 1967, שהוביל למלחמת ששת הימים.²³

גורם נוסף שהשפיע על מדיניותה של סוריה היה מחויבותה לתפיסת עולם אנטי-ישראלית. משטר הבעת' הסורי היה מחויב מראשית דרכו לתפיסת עולם זו, אשר שללה מטעמים אידאולוגיים, היסטוריים ופוליטיים את זכותה של ישראל להתקיים באזור, וממילא דחתה כל אפשרות להידברות או אף למשא-ומתן לשלום עמה. לפי תפיסה זו היה אפוא הפתרון לסכסוך הישראלי-ערבי אחד – היסולה של מדינת ישראל. מחויבותו של המשטר הסורי לתפיסה זו נבעה לא רק מגישה אופורטוניסטית אלא גם, ובעיקר, בשל מחויבותו האותנטית לאידאולוגיה הפן-ערבית מבית-מדרשה של מפלגת הבעת'. בהקשר זה ראוי להזכיר כי הצביון האידאולוגי שביקש המשטר הסורי לעטות על עצמו, כמו גם מחויבותו האידאולוגית לתפיסת עולמו ולחזונו, היו צורך אישי ופוליטי של ראשי הקואליציה השלטת בסוריה באותם ימים, ובמיוחד למן פברואר 1966. מרכיביה של קואליציה זו, ובראשם המרכיב העלווי, זה מקרוב באו אל מסדרונות השלטון, ובאותן שנים נעדרו בשלות, ניסיון וביטחון עצמי. המחויבות האידאולוגית שגילו, ולענייננו – עוינותם לישראל, היתה אפוא מקור לגיטימציה שלטונית, וממילא אמצעי הכרחי לזכייה באותה תחושה חמימה של שייכות ללבה ולמרכזה של החברה הסורית, ובידיעה שהם מקובלים על דעת יתר חלקיו של הפסיפס הסורי, וממילא גם על דעת הציבור העירוני הסוני. מחויבות אידאולוגית זו היתה עבור מרכיבי הקואליציה של הבעת' – אנשי השוליים, בני עדות המיעוטים ובראשם העלוויים, ובני הפריפריות החברתיות-כלכליות – גם בבחינת דבק מלכד או גורם מאחד ומחשק בתוך שורותיהם, שכן היא העניקה להם מצע ובסיס פעולה משותף שסביבו ניתן היה לגבש הסכמה רחבה.

על מדיניותה של סוריה השפיעו גם קשייו של המשטר הסורי מבית. באותן שנים היה משטר הבעת' מצוי בראשית דרכו. הוא תפס את השלטון בסוריה בהפיכה צבאית ב־8 במרס 1963, אך עד מהרה נתגלעו בתוכו מחלוקות ומריבות על בסיס אידאולוגי, אישי ועדתי. ב־26 בפברואר 1966 תפס את השלטון בסוריה הפלג הרדיקלי-שמאלי של מפלגת הבעת' (פלג הגאו-בעת'); פלג זה, כך נראה באותה עת, נשען על בסיס תמיכה צר, ועורר התנגדות בקרב חלקים ניכרים של הציבור הסורי, ובמיוחד בקרב האליטה העירונית הסונית ששלטה במדינה בעבר. לנוכח קשייו של המשטר מבית – בתוך שורותיו שלו ומול האופוזיציה לשלטונו – ולנוכח המצוקה

23. ראה: א' סלע, אהדות בתוך פרוד כמערכת הבין-ערבית, ועידות הפסגה הערביות 1982-1964, ירושלים תשמ"ג, עמ' 3-7, 26-62.

החברתית והכלכלית שבה היתה שרויה סוריה באותה עת ביקש לעצמו המשטר מפלט במדיניות חוץ רדיקלית, שישראל היתה אחד מיצדי העיקריים. יעדים נוספים היו מדינות ערביות מתונות ופרו-מערביות, ובראשן ירדן (על המצב הפנימי בסוריה ערב המלחמה ידובר בהמשך).

יצוין עם זאת כי בניגוד לרושם העולה מתיאור זה, לא יהיה זה נכון לומר כי המשטר התמקד אך ורק במדיניות החוץ וכי עשה כן על חשבון עיסוקו בבעיות מבית או תוך כדי התעלמות מהן. נהפוך הוא – נראה כי גם בשעה שהשמיעו ראשי המשטר הסורי דברים מתלהמים נגד ישראל, הוסיפו מעייניהם להיות נתונים לבעיות המשטר מבית, ובעיקר למאמץ לבסס את מעמדו ולגיסיון היומרגני להביא למהפך חברתי וכלכלי במדינה, שזכה לכותרת 'טרנספורמציה סוציאליסטית' (תחילת אשתראכיי).²⁴ בדיעבד נראה גם כי בתיאור מעמדו של המשטר הסורי מבית כמעורער וכבלתי יציב היתה משום ההפרזה, גם אם בקרב המנהיגים הסורים עצמם שררה תחושה של מצוקה אמתית – תוצאה ישירה של קשייו המרובים של המשטר והאתגרים שלפניהם עמד. תחושה זו של מצוקה היא שהניעה והדריכה אותם ברבים מן המהלכים שנקטו באותה עת, הן בכל האמור במדיניות הפנים של סוריה, אך גם, ובעיקר, במדיניות החוץ שלה. בפועל, וודאי שבמבט לאחור, כעבור שנות דור, נראה כי המשטר הסורי נהנה באותה עת מתמיכה מוצקה – יותר מששיער והעריך הוא עצמו – בקרב מגזרים לא מעטים בתברה הסורית: המגזר הסוני הכפרי, בני עדות המיעוטים ועוד. מגזרים אלה, שנטלו חלק במהפכת הבעת', הוסיפו לתמוך במהפכה זו גם בהמשך הדרך.

בנסותנו להבין את מדיניותה של סוריה באותן שנים אין להתעלם מגורם נוסף, והוא אופיו של המשטר הסורי בתקופה הנדונה, וליתר דיוק – אופיים ואישיותם של שליטיה, אלה התאפיינו בגישה רדיקלית, אך בעיקר בחובבנות, בפזיזות ובהיעדר בשלות – הן אישית והן פוליטית. כל אלה היו פרי גילם הצעיר וחוסר נסיונם. אותם שליטים לא חשו, כך נראה, כי הם משחקים באש, והתעלמו מן התוצאות החמורות העשויות להיות למדיניותם הרדיקלית והמתלהמת. אחדים מהם שגו באשליות באשר ליכולתם לעמוד בפני ישראל (למשל הרמטכ"ל, אחמד אל-סוידאני, שהיה מראשי המטיפים לאימוצה וליישומה של תפיסת 'מלחמת השחרור העממית'). אחרים נתנו ידם להסלמה לאורך הגבול עם ישראל מתוך חוסר הבנה של המציאות באזור ושל המצב הבין-לאומי, וממילא מתוך נטייה להקל ראש בתוצאות האפשריות של הידרדרות המצב לאורך גבול זה. בהקשר זה מעיר פטריק סיל: 'שלושת הרופאים הסורים [הנשיא, נור אל-דין אל-אתאסי, ראש הממשלה, יוסוף זועיין, ושד החוץ, אבראהים מאח'וס, היו כולם רופאים, א"ו], שנאומיהם המתלהמים הורמו דלק למשבר, נתגלו כילדים בזירה הבין-לאומית; כאנשים חתיים בעולם דמוני ססימאות וגידופים משמשים בו תחליף לכוח אמיתי'.²⁵ על מגרעה-מגבלה זו עתידים היו

24. על סוריה באותן שנים ראה: I. Rabinovich, *Syria under the Ba'th, 1963-1966*.

Jerusalem 1972

25. סיל, אסד, עמ' 150.

שליטייה של סוריה לשלם מחיר כבד במהלך המלחמה עצמה, כפי שמעיד סיל, אולי מפיו של אסד: 'ממדיה של המלחמה והמהירות שבה התנהלה תפסו את כל המנהיגים הסוריים, לרבות אסד, עם המכנסיים למטה'.²⁶

ולבסוף, כאמור לעיל, על מדיניותה של סוריה השפיעה גם התנהגותה של ישראל. לא פעם נשמעת מפי הסורים, אך לא רק מפייהם (וראה הריאיון עם משה דיין המצוטט לעיל), הטענה שישראל תרמה אף היא להתלקחות ולהסלמה לאורך גבולן המשותף של שתי המדינות, בתגובותיה החריפות וחסרות הפרופורציה למתרחש לאורך גבול זה, ואף בייזום תקריות בינה לבין הסורים במטרה להשיג הישגים מדיניים וטריוטוריאליים, ובעיקר כדי לקבוע את ריבונותה על האזורים המפורזים. מן הצד הסורי נשמעת גם הטענה כי מקצת מהלכיה של סוריה – למשל הפגזת יישובים ישראלים לאורך הגבול, ובעיקר באזורים המפורזים – לא היו אלא מענה לצעדים חד-צדדיים אלו, שיש המכנים אותם פרובוקציות. ואכן, סיל, בספרו אסד: המאבק על המזרח-התיכון, מתאר את מדיניותה של סוריה כלפי ישראל באותן שנים כמבוססת בעיקרה על היצמדות קפדנית להסכמי שביתת הנשק (על-פי הפרשנות הסורית שלהם), וכתוצאה של מערכת שיקולים רציונלית שבבסיסה המחויבות ואף ההכרח הפוליטי להגן בכל מחיר על אינטרסים בטחוניים ופוליטיים סוריים. לפי טענה זו הפרה ישראל את הסכמי שביתת הנשק, ובמיוחד את אותם סעיפים שנגעו לאזורים המפורזים, והעמידה את הסורים לפני עובדות מוגמרות שעמן התקשו להשלים – פוליטית, לגאלית ובטחונית.²⁷

ראוי להעיר כי סוגיית האזורים המפורזים היתה אך מרכיב אחד בתוך מכלול שלם של מרכיבים ביחסי ישראל-סוריה באותן שנים; ואולם, נראה כי גם ישראל תרמה את חלקה להתלקחות לאורך הגבול הישראלי-סורי, וזאת באמצע מדיניות תקיפה, שלא לומר כוהנית, כלפי הסורים בכל הנוגע לסוגיות הביטחוניות שעל הפרק. בהקשר הזה נהוג להצביע על כמה גורמים שהשפיעו על ישראל לאמץ מדיניות כוהנית כלפי סוריה, ובראש ובראשונה – הלחצים הפוליטיים מבית שבהם היתה נתונה ממשלתו של לוי אשכול. ייתכן שלחצים אלו עודדו את אשכול לנקוט מדיניות תקיפה כלפי הסורים. טענה כזו מובנת כשהיא נשמעת מפי הסורים, ואפילו מפיו של פטריק סיל בביוגרפיה שכתב על אסד: 'מנהיגים פוליטיים כגון ראש-הממשלה לוי אשכול', כותב סיל, 'לא רצו במלחמה, וההערכות המודיעיניות היו שהערבים לא יהיו מוכנים ללחום עוד ארבע שנים. אך אקטיביסטים ישראלים ביקשו להסלים במכוון את מעשי האיבה. לא היו להם כל עכבות לגבי נקיטת מעשי פרובוקציה והעלאת החום'.²⁸ ואולם, דברים דומים, אם כי מרוסנים יותר, מובאים במחקרו של חוקר ישראלי, אבנר יניב, בספרו פוליטיקה ואסטרטגיה בישראל. וכך כותב יניב:

26. שם, עמ' 145.

27. שם, עמ' 113-147. על סוגיית האזורים המפורזים ראה גם: א' שלו, שיתוף-פעולה בצל עימות: משטר שביתת הנשק ישראל-סוריה, 1949-1955, תל-אביב 1989.

28. סיל, אסד, עמ' 135.

מאתר שאשכול הותקף מבחוץ מצד בן-גוריון ואנשי רפ"י מזה, [...] על 'אי הבנתו בנושאי ביטחון', הרי שנעשה ככל הנראה להוט להוכיח כי הוא מסוגל לא פחות מבן-גוריון להיות תקיף כלפי הערבים. הווי אומר, שעצותיו הצבאיות של מטה כללי שבו בלטו חסידי התקיפות [...] לא אוזנו כראוי על-ידי תבונה מדינית מצדו של ראש הממשלה [...] דומה שבענייני ביטחון הוא סמך יותר על המוחזקים מומחים לדבר: ישראל גלילי, יגאל אלון ומשה כרמל. כך קרה, שגם כאשר הגיעו נושאים שונים לבירור מפורט בדרג המדינית סופם שאושרו בחפץ לב – ויש להוסיף בפוזיות, ביהירות מתנשאת וצדקנית ובחוסר זהירות – בידי מומחי הביטחון 'אקטיביסטים' [...] אי אפשר לאמר בוודאות כי זו היתה הסיבה הבלעדית, אף לא העיקרית, להתגברות המתח בין ישראל לסוריה; אך קרוב לוודאי שגורם זה האיץ את תהליך ההסלמה שאיפיון יחסים אלה מראשית שנות השישים.²⁹

במחקרו רומז יניב לתפקיד המכריע שהיה לעמדותיהם של קציני הצבא בגיבושה של מדיניות ישראלית הגורסת ניהול דיאלוג כוחני עם הסורים. בהקשר זה ראוי לצטט מזכרונותיו של ישראל ליאור, מי ששימש באותה עת מזכירו הצבאי של ראש הממשלה לוי אשכול:

היה נדמה לי כל הזמן שיצחק רבין סובל ממה שנקרא בפי 'התסמונת הסורית'. בתסמונת הסורית לקו, לדעתי, כמעט כל מי ששירתו אי פעם בקווי פיקוד הצפון [...] השירות בקו הזה, מול האויב הסורי, מלבה תחושות של שנאה מיוחדת במינה לצבא ולעם הסורי. אין שום דמיון, כך נדמה לי, ביחס של הישראלי לצבא הירדני או המצרי ולצבא הסורי. [...] אהבנו לשנוא אותם. רבין ודדו היו אגרסיביים מאוד בפעילות הקרבית, על מקורות המים בצפון [...].³⁰

ליאור מוסיף וטוען כי 'בהערכת המצב של הפעילות [הישראלית] נגד הסורים [נגד נסיונות ההטיה הסוריים של מי הירדן וחימום הגבול, א"ז] היה ליצחק רבין כרמטכ"ל עניין אישי, גם אם חבוי ואולי גם בלתי-מודע'.³¹

עובדה היא שמשה דיין – באותה תקופה עדיין חבר כנסת באופוזיציה מטעם רפ"י – ראה את מהלכיה של ישראל בגזרה הסורית בראשית 1967 כהתגרות מסוכנת העלולה לדרדר את ישראל למלחמה, והפנה את ביקורתו על מהלכים אלה כלפי אנשי הצבא. בעקבות תקרית הפלת ששת המיגים הסוריים מעל לכינרת ב-7 באפריל 1967 נזף דיין ברבין, על-פי עדותו של זה האחרון: 'עשיתם פעולות בלתי שקולות. טסתם

29. יניב, פוליטיקה ואסטרטגיה בישראל, עמ' 201-202.

30. הבר, היום תפרוץ מלחמה, עמ' 95-96.

31. שם, עמ' 99.

עד לדמשק, תקפתם ביום את סמוע [פעולת התגמול נגד הכפר הירדני סמוע נערכה, לראשונה בתולדות פעולות התגמול, לאור יום, א"ז].³² ואילו לעזר וייצמן אמר דיין: 'אתם השתגעעתם?! אתם הרי מובילים את המדינה למלחמה!'.³³

על רקע זה ראוי לציין גם את סוגיית ההתבטאויות הלוחמניות כלפי סוריה, שאותן הרבו להשמיע מדינאים ואנשי צבא בישראל החל במחצית השנייה של שנת 1966. שיאן של התבטאויות אלו היה בריאיון שהעניק הרמטכ"ל דאז, יצחק רבין, לבטאון צה"ל, במחנה, לרגל ראש השנה העברית, ב־12 בספטמבר 1967, ולאחר מכן – בהתבטאותו בריאיון לעיתונות העברית שנערך לרגל יום העצמאות, ב־14 במאי 1967. להתבטאות אחרונה זו מיוחס משקל מה בערכה שגיבשו גורמים באזור ומחוץ לו, ובראשם ברית המועצות, כי פניה של ישראל למלחמה עם סוריה. ואכן, בריאיון הביע רבין את דעתו באשר למדיניות שעל ישראל לנקוט בתגובה לפעולות הטרור הפלסטיני שכווצו נגדה משטח סוריה. רבין קבע כי 'דרך התגובה שננקטה נגד ירדן ולבנון מתאימה רק נגד מדינות שאינן מעוניינות בפעולות החבלה המתבצעות משטחן למרות רצונן. בסוריה הבעיה שונה, משום שהשלטון מפעיל את החבלנים. לכן תכלית הפעולה בסוריה [צריכה להיות] שונה מפעולה בירדן ובלבנון'.³⁴ דבריו אלו של רבין נתפרשו כאיום בוטה ומפורש המופנה כלפי הסורים, ועוררו עליו את קצפו של ראש הממשלה לוי אשכול, שטען כי הוא מחמם את האווירה שלא לצורך.³⁵ ואולם, עובדה היא כי בעולם הערבי נקשרה הצהרה זו בתדרוך שלא לפרסום שמסר לכתבים זרים גורם מדיני בכיר, ולפיו 'אם לא תהדלנה ההצקות הסוריות לאיכלוסיית עמק הירדן תנקוט ישראל בצעדים צבאיים מוגבלים להפלת המשטר הצבאי בדמשק. התקפה זו תהיה פחות מאשר מלחמה כוללת אך תכוון לגרימה של מכה אנושה לממשלת סוריה'.³⁶

עם זאת, מדיניותה של סוריה כלפי ישראל לא היתה בבחינת תגובה גרדא למהלכיה של זו האחרונה (למרות נסיונות סוריים מאוחרים להציגה ככזו – בספרו של סיל, למשל). נהפוך הוא: במקרים לא מעטים, כמו פעולותיה של סוריה להטיית מי הירדן או פעילות הטרור הפלסטיני, היו היוזמים דווקא הסורים, ובמהלכיהם אלה דחקו את ישראל לפינה עד כי לא הותירו ביד מנהיגיה כל בררה מלבד האפשרות של תגובה כוחנית לנוכח מה שנתפס בעיניהם כאיום סורי ממשי על אינטרסים קיומיים – בטחוניים ואחרים – של ישראל. כך או אחרת, כבר צוין כי המסקנה העולה מעיון באירועי אותה תקופה היא ששתי המדינות לא ביקשו עימות חזיתי וישיר ביניהן, וכי

32. י' רבין, פנקס שירות, תל-אביב 1979, עמ' 137.

33. ע' וייצמן, לך שמיים לך ארץ, תל-אביב 1975, עמ' 254.

34. הבר, היום תפרוץ מלחמה, עמ' 146; וראה גם: MER 1967, p. 179; וכן: מ' דיין, אבני דרך, תל-אביב 1976, עמ' 392.

35. הבר, היום תפרוץ מלחמה, עמ' 146-147.

36. Jerusalem Post, 14 May 1967; וראה גם: MER 1967, p. 179; וכן: יניב, פוליטיקה ואסטרטגיה בישראל, עמ' 203.

לא היה הכרח שההידרדרות שלה תרמו השתיים (גם אם לא במידה שווה) תוביל למלחמה.

בשל מכלול השיקולים והמרכיבים שפורטו לעיל אימצו אפוא שליטיה של סוריה מדיניות של הליכה על הסף, היינו - מדיניות רדיקלית ופרובוקטיבית ביחס לישראל, אך כאמור, מדיניות המבקשת להימנע מהתלקחות כוללת. עיקרה של מדיניות זו היה שימוש ברטוריקה אנטי־ישראלית חריפה ומתלהמת, שכללה קריאות לחיסולה של הישות הציונית שעל אדמת פלסטין, ונקיטת סדרה של מהלכים שתכליתם לחמם את הגבול עם ישראל באופן מכוון אך מבוקר (נסיונות להטות את מי הירדן, הפגזות על יישובים ישראליים לאורך הגבול, ולבסוף - עידוד פעילותם של מחבלים פלסטינים משטח סוריה נגד מטרות ישראליות). עם זאת, אין בידינו כל הוכחות שסוריה ביקשה לנהל בפועל מלחמה נגד ישראל ואף לא שדחפה למלחמה שכזו. הטיעון שפניה של סוריה לא היו לעימות ישיר וכולל עם ישראל, ושספק אם סוגיה זו של הסכסוך עם ישראל תפסה בכלל מקום מרכזי על סדר יומם של שליטיה - טיעון זה מתחזק דווקא לאור הידוע על המצב הפנימי ששרר בסוריה ערב פרוץ מלחמת ששת הימים, ובעיקר לנוכח מהלכיה עם פרוץ המשבר במאי 1967.

סוריה ערב המלחמה - החזית הפנימית

כפי שכבר ציינו, למתבונן מבחוץ נראתה סוריה באותה עת כמדינה הנתונה בתוהו ובוהו פנימי, ומשטרה מצא עצמו ניצב, לכל הפחות מנקודת מבטו, מול אתגרים רבים, שלא לומר מול איום של ממש על יציבותו ואף על עצם קיומו. איום זה התבטא בראש ובראשונה בזעזועים פנימיים בתוך שורות המשטר עצמו, שאיימו על לכידותו ועל אחדותו. שלהי שנת 1966 עמדו בסימן עימות בין הפלג העלווי לבין הפלג הדרוזי והפלג האסמאעילי בצמרת השלטון. עימות זה הסתיים לבסוף בנצחון העלווים ובדחיקתם לשוליים של שותפיהם האחרים לשלטון - דרוזים, אסמאעילים ואף סונים. בספטמבר 1966, למשל, ערק לירדן סלים חטום, מפקד הקומנדו, שהיה ממוצא דרוזי. לעריקתו של חטום קדם נסיון הפיכה כושל שביצע, שבמהלכו לקח כבני ערובה את הנשיא, נור אל־דין אל־אתאסי, ואת האיש החזק בסוריה באותה עת, צלאח ג'דיד (תוארו הרשמי של ג'דיד היה עוזר המזכ"ל הכללי של ההנהגה הארצית של מפלגת הבעת'). השניים ביקרו בהר הדרוזים, מעוזו של חטום, כדי לפייס את מנהיגי העדה הדרוזית לנוכח מה שנראה כפגיעה במעמדה של העדה ודחיקתם של נציגיה מצמרת השלטון. חטום ניצל את ביקורם בסוידא כדי לקחתם כבני ערובה. אלא שנסיון ההפיכה נכשל בשל התערבותו של ממלא מקום שר ההגנה ומפקד חיל האוויר באותה עת, חאפז אל־אסד. אסד איים להפציץ את הר הדרוזים אם לא יניחו המתקוממים את נשקם. חטום נאלץ להיכנע ולשחרר את בני הערובה, וכאמור, נמלט לירדן. כך או אחרת, נסיון הפיכה זה פגע בחזות האיתנה והמלוכדת שביקש המשטר להקרין כלפי חוץ, ופתח פתח למאבקי כוח נוספים בין מרכיביה השונים של הקואליציה השלטת בסוריה באותה עת. ואכן, משנת 1967 ואילך גברו המתחים בין

סיעתו של האפו אל-אסד ובין ג'דיד ותומכיו (שניהם היו בני העדה העלווית, אם כי משבטים שונים).³⁷

איום נוסף שעמו נאלץ המשטר להתמודד היה ההתנגדות לשורותיו מחוץ, בעיקר מקרב הפלג העירוני הסוני, שהיה הנפגע העיקרי מהפיכת הבעת' וממדיניותו החברתית-כלכלית של המשטר שקם בעקבותיה. את ההתנגדות הזאת הובילו האחים המוסלמים, שהפכו לחיל החלוץ של האופוזיציה למשטר. לאחים המוסלמים היה חשבון ליישב עם משטר הבעת' גם בשל אופיו העדתי (שהרי העדה העלווית הפכה לעדה הדומיננטית בהנהגת המשטר), אך גם, ובעיקר, בשל תפיסותיו החילוניות. אך סמלית היא העובדה שבעוד עיני כל ישראל נשואות לנעשה בגבול עם סוריה, מצאו עצמם שליטיה של מדינה זו שקועים עד צוואר בפרשיית מאמרו האנטי-דתי של אבראהים אל-ח'לאס שהתפרסם בבטאון הצבא הסורי ג'יש אל-שעב. ב-25 באפריל 1967 פרסם ח'לאס, קצין זוטר, חבר מפלגת הבעת' ובן העדה העלווית, מאמר בג'יש אל-שעב תחת הכותרת 'האמצעים לבריאת אדם ערבי חדש'. במאמר נכתב, בין היתר, כי 'הדרך לעיצוב התרבות הערבית והחברה הערבית היא עליידי עיצוב אדם ערבי סוציאליסטי, המאמין כי האלוהים, הדתות, הפאודליזם, הקפיטליזם, האימפריאליזם וכל יתר הערכים ששלטו בחברה הקודמת אינם אלא מומיות במוזיאון ההיסטוריה'.³⁸ פרסום המאמר עורר תגובה נועזת בקרב הציבור הסוני, ובעריה הגדולות של סוריה פרצו שבתות והפגנות שאילצו את המשטר להתנער מן המאמר וממחברו. עד מהרה מסרו דובריו של המשטר כי המחבר וגם עורך הביטאון הם סוכני ה-CIA, ורדיו דמשק אף ידע לספר כי המאמר הושלל בבטאון הצבא כחלק ממוזימה אמריקנית-ישראלית ראקציונרית שנקשרה ב'שיתוף פעולה עם גורמים אנטי-מהפכניים וסוחרים בדת'.³⁹

במחקרו 'קשרים בין התנהגות בקונפליקט פנימי להתנהגות בקונפליקט חיצוני: סוריה 1961-1967' מציין יעקב בר-סימן טוב כי העימות בין משטר הבעת' לקנאי הדת שימש רקע ישיר להידרדרות לקראת מלחמת ששת הימים. לדברי בר-סימן טוב, עימות זה גרם למשטר להחריף את טון דבריו נגד ישראל ואף ליצור אווירה של משבר מלאכותי על רקע כוונה-לכאורה של ישראל לתקוף את סוריה, זאת בניסיון להסיט את תשומת הלב הציבורית מן המתרחש בתוך סוריה עצמה. עוד טוען בר סימן טוב: 'המשטר הסורי היה זקוק לסיטואציה של משבר בקונפליקט הישראלי-ערבי בו מעורבת מצרים כדי לשכנע את האוכלוסייה הסורית אשר חדלה לתת אמון בהצהרות החרדה השגרתיות שלו'. הוא מסכם כי התרעות סוריות אלו על תוקפנות ישראלית צפויה התבררו לימים כנבואה המגשימה את עצמה.⁴⁰

37. עוד בעניין זה ראה: N. Van Dam, *The Struggle for Power in Syria*, London 1994, pp. 48-61

38. ג'יש אל-שעב, 25 באפריל 1967.

39. שם, 9 במאי 1967.

40. בר-סימן טוב, 'קשרים', עמ' 307.

מעבר לכל אלו, ראוי לזכור כי באותה תקופה עמדה סוריה לפני שוקת שבורה הן מבחינה צבאית והן בכל האמור בחוסנה הלאומי, הבטחוני, התכרתי והכלכלי. הקצונה הסורית היתה שבורה ורצועה עקב מאבקי הכוח הממושכים שהתנהלו בסוריה בשנים שקדמו למלחמה, ולמעשה מאז קמה סוריה כמדינה עצמאית. מאבקים אלו התישו את הקצונה הבכירה בסוריה, וחמור מכך - דלדלו את שורותיה בשל טיהורים בלתי פוסקים, שהפכו לדבר שבשגרה בעקבות כל הפיכה או משבר פוליטי ממשי באותן שנים. התוצאה היתה שערב המלחמה היתה הקצונה הבכירה בסוריה צעירה וחסרת ניסיון, ובמקרים מסוימים אף בלתי כשירה ובלתי ראויה לתפקידיה. הקידום נקבע על-פי־רוב בהתאם לשיקולים פוליטיים, ומכל מקום בטרם עת (שהרי טיהור צמרת הפיקוד הבכירה והמנוסה הותיר אחריו חלל ריק, שאותו היה צורך למלא ויהי מה). על חומרת המצב מעיד סיל: 'הצבא הסורי היה בעל־מום בגלל הפוליטיקה ובעקבות הטיהורים שנערכו בו. בראשית יוני [1967], כשהתערור ראש־הממשלה זועזעין לאפשרות של מלחמה, יצא ראש המטה־הכללי, גנרל סוידאני, לחזית כדי להעביר את המסר. "איך נוכל להילחם בלי קצינים?" זעק קצין בכיר אחד, אלוף־משנה מישל ח'ורי. "קדמו את הצוערים", השיב סוידאני.⁴¹ גם טלאס מציין בזכרונותיו כי תבוסתו של הצבא הסורי במלחמה נבעה במידה לא מעטה מחולשתם של מפקדיו.⁴² מצבה של הקצונה הסורית היה בבואה למצבו של הצבא כולו. הוא היה בלתי כשיר ללחימה בישראל, הן בצידו, בכוח האדם שלו ובירתו הקרבית, והן בתוכניותיו המבצעיות ובתפיסות הלחימה שלו. בהקשר זה מעיר סיל:

הצבא, אשר ירש אסד ב־1966 לא היה מוכן למלחמה יותר משהיה מוכן הוא עצמו [אסד]. היה זה כוח בן כ־50,000 חייל, לא־מאומן וחסר קצינים, שצויד 'בויל הזול' בידי ברית־המועצות בכלי־נשק שיצאו כבר מהתקן בצבא־האדום. לסוריה לא היו המשאבים לרכוש משהו טוב מזה. היו לה כ־500 טנקים, רק כמחציתם בלבד במצב שמיש, וכן כמאה מטוסי 'מיג 17', אך לא היו לה טילים להגנה אווירית ולא צי של ממש. חולשתו החמורה ביותר של הצבא הסורי נבעה מסגל הקצינים המקוצץ, שנפגע עמוקות מן הטיהור הגדול שביצע אסד עצמו בעקבות הקנוניות הצבאיות של שלהי 1966. [...] אסד ניצב לפני מכונת המלחמה של ישראל, שהגיעה לדרגת מוכנות מרבית, כמו מנהל - מבחינת התואר בלבד - של חברה מתפוררת.⁴³

לכך יש להוסיף את דבריו של טלאס, שרשם בזכרונותיו כי 'האסטרטגיה המצרית והסורית כאחת מול ישראל היתה הגנתית בבסיסה [...] זאת, שכן הנסיבות הבין־

41. סיל, אסד, עמ' 143.

42. טלאס (לעיל, הערה 10), ב, עמ' 810.

43. סיל, אסד, עמ' 125.

לאומיות, כמו גם מאזן הכוחות הצבאי באזור, לא אפשרו לערבים יותר מכך.⁴⁴ אמת, תמונת מצב מדינית וצבאית זו מבוססת בעיקרה על מקורות סוריים. בהחלט ייתכן שתמונה זו מעוותת, שכן דרכם של המקורות הסוריים לתאר את סוריה כקורבן ואת צבאה כצבא חלש וחסר כל יכולת, וממילא כצבא הנעדר כוונות התקפיות. ואולם הספרות הישראלית, גם זו שהתפרסמה מיד לאחר המלחמה, אינה מציגה תמונה שונה בעיקרה. לדוגמה, בספרו סדין אדום קובע שמואל שגב, בהתבססו על הערכות מודיעין ישראליות:

חרף המאמצים המרובים שהושקעו בו, הוא [הצבא הסורי, א"ז] לא היה מסוגל להתמודד בהצלחה עם ישראל. לאחר פירוק קצ"ם ירשה סוריה צבא גדול משהיה לה לפני האיחוד עם מצרים, אולם חלוש יותר מבחינת הפיקוד ומפורר מבחינת הארגון של יחידותיו הלוחמות [...] [הצבא הסורי] לא הצליח להתגבר על חולשותיו המסורתיות. הטיהורים התכופים שנערכו בשורותיו – החלישו את הפיקוד ופגעו בכושר הלחימה של היחידות השונות.⁴⁵

על רקע הערכות אלה לא מפליאה קביעתו של משה דיין עוד ערב המלחמה כי מבחינתה של ישראל אין הסורים מהווים איום.⁴⁶

משבר מאי-יוני 1967

משבר מאי-יוני 1967, שבסופו של דבר הוביל לפרוץ מלחמת ששת הימים, החל, כזכור, בעקבות התרעה שהעבירו הסובייטים למצרים ולסוריה על דבר כוונת ישראל לתקוף את סוריה. נאצר מיהר להירתם לעזרת הסורים, הכניס את כוחותיו לסיני, ובלחץ יריביו בעולם הערבי, שטענו כי אין מדובר אלא בתרגיל ביחסי ציבור, סגר את מצרי טיראן והורה על פינוי כוחות האו"ם הפרוסים לאורך הגבול בין מצרים לישראל. מכאן ואילך החל כדור השלג להתגלגל לקראת המלחמה בלא שניתן יהיה עוד לעצרו.

שאלת האחריות הסובייטית לפרוץ מלחמת ששת הימים חורגת מגבולותיו של מחקר זה. ובכל זאת, ראוי לציין כי חוקרים רבים גורסים שהסובייטים העבירו ביורעין מידע שקרי לערבים, ככל הנראה כדי לבסס ולחזק את אחיזתם באזור. דעה שונה מציע ריצ'רד פרקר במאמרו 'The June 1967 War: Some Mysteries Explored'. במאמר זה מעלה פרקר את הסברה כי כל כוונתם של הסובייטים היתה להעביר לסורים ולמצרים התרעה כללית ובלתי מחייבת על כוונותיה של ישראל, וכי הם לא ציפו שהתרעה זו תוליך להידרדרות כוללת שסופה יהיה

44. סלאס (לעיל, הערה 10), ב, עמ' 808.

45. שגב, סדין אדום, עמ' 224.

46. דיין, אבני דרך, עמ' 474.

מלחמה.⁴⁷ זו גם התרשמותו של מחמד חסנין הייכל בספרו הספינקס והקומיסר, הסוקר את מערכת היחסים בין הסובייטים למצרים בשנות החמישים והשישים. הייכל טוען כי 'באופן פרדוקסאלי דוקא הרוסים, יותר מן האחרים, הוטרדו מצעדה זה של מצרים (הכנסת צבא מצרי לסיני, א"ז). אמת הדבר שהמניע לצעד המצרי היה המידע שסיפקו להם הסובייטים, אך כל כוונתם של הסובייטים במעשה זה היתה להכשיר את הממשלה המצרית מבחינה פסיכולוגית לקראת המשבר ולעודדה לקיים התיעצויות קרובות יותר. ודאי הוא שלא התכוונו לדרבן אותה לנקוט בפעולה צבאית'. לסיכום מעיר הייכל כי 'גם הפעם שגתה מעצמת-על בהערכת אופי יחסיה עם מדינה קטנה'.⁴⁸

לענייננו חשובה העובדה שלצד ההתרעה הסובייטית הגיעה לקהיר גם התרעה סורית, שאישרה ואיששה את מהימנות המידע שמסרו הסובייטים בטענה כי 'ישראל גייסה את מרבית כוחות המילואים שלה והיא מרכוזת חלק גדול של כוחותיה מול החזית הסורית. כוח זה נאמד בכ-15 חטיבות. היא מתכוונת לתקוף את סוריה תוך כדי שימוש נרחב בכוחות מוצנחים. משערים שהמתקפה תתבצע בימים 15-22 במאי 1967'.⁴⁹ בעקבות ההתרעה הסובייטית-סורית יצא הרמטכ"ל המצרי פריק אול (גנרל) מחמד פּוּזי ביום ה-14 במאי 1967 לסוריה בשליחותו של המשיר (פילדמרשל) עאמר, מפקד הצבא המצרי, כדי לבדוק את הטענה בדבר ריכוז כוחות ישראליים בגבול סוריה וכדי לתאם את המהלכים הצבאיים עמה. בזכרונותיו חרב אל-ת'לאת' סנוואת. 1970-1967 (מלחמת שלוש השנים 1967-1970), מעיד פּוּזי: 'לא קיבלתי כל הוכחה ממשית המאשרת את נכונות המידע. ההפך היה הנכון. צפיתי בצילומי אוויר מן החזית עם ישראל, שצולמו בידי המודיעין הסורי בימים 12-13 במאי 1967, ולא הבחנתי בכל שינוי במצב הצבאי השגרתי שם'.⁵⁰

מסקנתה של מצרים היתה אפוא שמשעמים זרים העבירו הסורים לידיה התרעה בלתי מהימנה. מכאן, אגב, קצרה היתה הדרך להאשים את סוריה בכך שהניחה

47. R. B. Parker, 'The June 1967 War: Some Mysteries Explored', *Middle East* idem, *The Politics of Miscalculation in the Middle East*, Bloomington, IN 1993, pp. 3-122; idem, 'Conspiracy Theories', *The Six-Day War: A Retrospective*, Gainesville, FL 1996, pp. 237-288; C. E. Dawn, 'The Other Arab Responses', in: R. B. Parker, *ibid.*, pp. 153-188; מעוז, ישראל-סוריה - סוף הסכסוך?!, עמ' 93-95.
48. מחמד חסנין הייכל, הספינקס והקומיסר, תל-אביב 1981, עמ' 175; וראה גם: עבד אל-עזים רמז'אן, תחטים אלא-אלאה - קצת חרב יוני 1967 [ניפוץ האלים - סיפור מלחמת יוני 1967], קהיר 1988, עמ' 43-45.
49. השרד הסורי מצוטט בזכרונותיו של עבד אל-עזי אל-גמאסי, מד'כראת עבד אל-עזי אל-גמאסי - חרב אוכתובר 1973 [זכרונותיו של עבד אל-עזי אל-גמאסי - מלחמת אוקטובר 1973], פריס 1983, עמ' 17. גמאסי שירת באותה תקופה במטכ"ל המצרי.
50. מחמד פּוּזי, חרב אל-ת'לאת' סנוואת 1970-1967 [מלחמת שלוש השנים 1967-1970], קהיר 1984, עמ' 71-72.

למצרים ביוזמתו לסבך עצמה במלחמה נגד ישראל. ואכן, ההיסטוריון המצרי עבד אל-עזיז רמז'אן, בספרו תחטים אל-אלאה – קצת חרב יוניו 1967 (ניפוץ האלים – סיפור מלחמת יוני 1967), מביא את עדותו של קצין מודיעין סורי במפקדה הערבית המאוחדת שליד הליגה הערבית, אשר טען באוזני עמיתו המצרי כי ממשלתו מובילה מהלך פוליטי שמטרתו חיזוק מעמדה מבית, ולפיכך מלחמה בין ישראל לסוריה אינה עומדת כלל על הפרק. רמז'אן עצמו מסיק במחקרו:

המצב הבלתי יציב בסוריה דחף את ממשלתה להפריז בדבר הריכוזים הישראליים, ומשום כך היא לא טרחה לנסות ולאמת את דיווחיה [ואת ההתרעות שהעבירה למצרים, א"ו] או לשכנע את המצרים באמיתותם. זוהי הסיבה לעובדה שבשעה שבחזית המצרית ההכנות [למערכה] היו בעיצומן, גילתה סוריה עניין מועט במתרחש סביבה וקיבלה את המצב בשוויון נפש, ובעיקר, לא נקטה כל צעדי הגנה כמתחייב מהיקף ריכוזי הכוחות הישראליים שמפניהם התריעה.⁵¹

למותר לציין כי התנהגותה של סוריה בפרשייה זו זכתה לביקורת נוקבת במצרים, והיתה מקור לחשדנותה ולחוסר אמונה בסוריה ונדבך נוסף במערכת היחסים הביעיייתית שמתנהלת בין שתי המדינות במהלך חמישים השנים האחרונות.

עם זאת מודה הרמטכ"ל המצרי מחמד פווי, וכמוהו גם כותבים והוקרים מצרים אחרים, כי לא ההתרעה הסובייטית-סורית על דבר כוונותיה של ישראל לתקוף את סוריה היא שהניעה את נאצר, בסופו של דבר, להורות לצבאו להיכנס לסיני. ככל הנראה ביקש נאצר לנצל את ההתרעה הסובייטית כדי ליצור אווירת משבר בגבול מצרים-ישראל, בהנחה שאווירה כזו תאפשר לו להיחלץ ממעורבותו הכושלת בתימן ואף תביא לו הישגים מדיניים: ביטול תוצאות מבצע קדש – 'התוקפנות המשולשת' ('אל-עזדואן אל-לאתי') בפי המצרים – שבסיומו פרוז תצי האי סיני, נפרש בו כוח או"ם והובטח מעבר חופשי של כלי שיט ישראליים במצרי טיראן. את זאת עשה נאצר בעידודו של מפקד הצבא המצרי, עאמר, שהבטיח לו כי הצבא המצרי כשיר למלחמה, או לכל הפחות מסוגל לעמוד מול מתקפה ישראלית אם זו תיפתח בעקבות הכנסת כוחותיו לסיני.⁵²

הדרך שבה מתארים הסורים את השתלשלות האירועים לקראת פרוץ המלחמה תואמת את הצגת העניינים הזו, שלמעשה מטילה את האשמה לפרוץ המלחמה על כתפיו של נאצר, וליתר דיוק על ישראל. הן סיל בספרו הביוגרפי על אסד והן טלאס בזכרונותיו מתארים את נאצר כמי שטעה בשיקול דעתו והניח לישראל לגרור אותו למלכודת המלחמה שהניחה לו בעורמה רבה. בתיאור זה ניתן להתרעה הסורית-סובייטית משקל מועט, והטיעון המשתמע מכך הוא שלא התרעה זו היא שהניעה את

51. עבד אל-עזיז רמז'אן (לעיל, הערה 48), עמ' 41-42.

52. ראה: Parker. *The Politics of Miscalculation*, pp. 3-580; וכן פווי (לעיל, הערה 50),

עמ' 71-72; עבד אל-עזיז אל-גמאסי (לעיל, הערה 49), עמ' 17-20.

גלגלי ההיסטוריה, וממילא, גם אילולא נהג בה נאצר בכבוד ראש והכניס את כוחותיו לסיני, הרי ישראל היתה מוצאת, במקדם או במאוחר, תואנה אחרת לסבך את הערבים במלחמה עמה. וכך מסביר זאת סיל:

כשקיבל לידיו את משרד-ההגנה, ידע אסד שהשכנה החזקה [ישראל] מגמדת את סוריה [...] אך לא היה לו שמץ של מושג, כמה גדולה היתה הסכנה בראשית קיץ 1967. הוא אפילו לא העלה על דעתו שישראל תשתמש בו כתחבולת-הסחה ללכידת אויבה הגדול ממנו, נאצר. ביוני 1967 עתידה היתה סוריה לשמש תולעת ללכידת הרג המצרי.⁵³

עוד הוא כותב:

נראה שמטרתם האמיתית [של האקטיביסטים הישראלים] בפיתוי סוריה היתה להרוס את נאצר. [...] הקצינים הבכירים [בישראל], שמנוי וגמור היה אתם לצאת למלחמה, העמידו בראש משרד הביטחון שר שיפתח בה בתוך זמן קצר. [...] עליידי הכנסת [מנחם] בגין לממשלה [...] הבטיחו הקצינים הבכירים הקמת ממשלה שלא רק תצא למלחמה, אלא גם תנהל אותה במטרה להשיג רווחים טריטוריאליים, בעיקר בגדה המערבית. כמה וכמה מפקדים ומדינאים היו סבורים שמלחמת העצמאות של ישראל לא הושלמה עדיין, ושאפו להרחיב את גבולות המדינה עד לירדן [...].⁵⁴

וכן:

בניגוד ללהיטות הישראלית, ממשלות ערב לא רצו במלחמה וגם לא היו מוכנות לקראתה. [...] אך לא היתה זו עובדה שמנהיגי ישראל ביקשו לחלוק אותה עם הערבים או עם העולם, ואפילו לא עם אזרחי מדינתם-הם. אדרבה, היתה פה תחבולת-מלחמה ערמומית לשכנע את דעת-הקהל, שהמדינה היהודית נמצאת בסכנת הכחדה והיא ראויה לאהדה במאבקה הבלתי-שוויוני.⁵⁵

ואילו מצטפא טלאס, או מפקד חטיבת שריון שהיתה ערוכה באזור דמשק כעתודת מטכ"ל, כתב בזכרונותיו:

האינטרס הישראלי והאמריקני גם יחד היה למשוך את מצרים למלחמת שמד שבה יושמד צבאה ויופל משטרה הפוליטי, [דבר שיאפשר לאחר מכן] את ניפוץ וחיסול הצבא הסורי, השתלטות על רמת הגולן בעלת החשיבות האסטרטגית והפלת המשטר השולט בסוריה [...] ולאחר מכן כיבוש הגדה

53. סיל, אסד, עמ' 126.

54. שם, עמ' 135, 142-143.

55. שם, עמ' 143.

המערבית של נהר הירדן [...] התכנון המדוקדק למשוך את מצרים למלחמה החל באפריל 1967, משישראל החלה מפרה בשורה של פרובוקציות את הסכם שביתת הנשק עם סוריה על-ידי הרחבת שטחיה החקלאיים באזורים המפורזים מזרחית לכינרת, וזאת על חשבון שטחים סוריים.⁵⁶

כך או אחרת, אם אכן האמינו הסורים כי ישראל מתעתדת לתקוף אותם ואם לאו, הרי בפועל לא עשו דבר כדי לקדם מתקפה צפויה שכזו. יתרה מזו, הם אף נותרו עומדים באפס מעשה לנוכח יוזמתו של נאצר להכניס כוחות לסיני ולסגור את מצרי טיראן, יוזמה שהונחתה עליהם במפתיע. גראה, אגב, כי בשלב זה הבינו הסורים אל נכון את הסכנה הגלומה בצעדיו אלה של נאצר, היינו, שהאזור צועד אלי מלחמה, ומשום כך לא הסתירו את ביקורתם על נאצר, על שנקט צעדים בחיפזון ובלא שיקול דעת, וכמובן בלא תיאום עמם ובמקרים מסוימים אף בלא ידיעתם.⁵⁷

אך גם כך היתה התנהגותם מכאן ואילך יותר מתמוהה. ראשית, הסורים סירבו להתפייס עם המשטרים השמרניים בעולם הערבי, כמו זה של ירדן, למשל, והוסיפו לתקוף אותם בחריפות, בטענה שאלו 'משטרים סוכנים המשתפים פעולה עם האימפריאליזם והציונות' (התקפות אלה, אגב, עמדו בניגוד גמור לשקט היחסי שהשתר בגבול סוריה-ישראל ושעליו הקפידו הסורים לשמור מאז תקרית הפלת ששת המיגים הסוריים מעל ימת הכינרת ב-7 באפריל 1967). וכך, בעיצומו של המשבר המחריף באזור, ב-21 במאי 1967, התפוצצה ברמת'א, בצד הירדני של מעבר הגבול בין ירדן לסוריה, מכונית תופת ששיגרו הסורים. בפיצוץ נהרגו 16 איש ו-28 נפצעו. הירדנים הגיבו בניתוק מוחלט של יחסיהם עם הסורים.⁵⁸ זאת ועוד, בין סוריה למצרים כמעט שלא היה כל תיאום, לא פוליטי ולא צבאי. בניגוד לירדן, סוריה סירבה להעמיד את צבאה תחת פיקוד מצרי, וממילא סירבה לתאם את מהלכיה עם מצרים או לתכננם לפי שיקוליה של זו האחרונה. אמת, מאז חתמו שתי המדינות על חוזה ההגנה בנובמבר 1966 התנהל ביניהן קשר ישיר, ומפעם לפעם הן העבירו זו לזו דיווחים ועדכונים מדיניים וצבאיים; ואולם, נאצר נמנע מלהעביר לידי הסורים מידע קונקרטי על מהלכיו בזמן המשבר. ואכן, הכנסת הכוחות המצריים לחצי האי סיני, פינוי כוחות האו"ם מן הגבול הישראלי-מצרי, ולבסוף – סגירת מצרי טיראן, כל אלה נעשו בלא ידיעת הסורים, וממילא בלא כל תיאום עמם. יתרה מזו, שתי המדינות לא גיבשו תוכנית פעולה צבאית משותפת למקרה של התקפה ישראלית. אמנם ב-24 במאי 1967 יצאו ראש הממשלה והרמטכ"ל הסורים לקהיר לצורך תיאום עמדות עם נאצר ולכאורה לצורך גיבוש תוכנית פעולה משותפת, אלא שתוכנית זו לא היתה אלא ניסוח הבנות בקווים כלליים, כמו למשל ההחלטה שבמקרה של מתקפה ישראלית על מצרים יופעל חיל האוויר הסורי נגד מטרות ישראליות והצבא הסורי

56. טלאס (לעיל, הערה 10), ב, עמ' 804.

57. ראה: MER 1969-70, Jerusalem 1977, pp. 1129-1160.

58. אל-ח'יאה, 23 במאי 1967; וראה גם: MER 1967, pp. 127-128.

יתקוף באזור הגבול עם ישראל. הבנות אלו לא עובדו לתוכניות מבצעיות מפורטות, כך שהסורים נמנעו מלהוציאן אל הפועל משפרצה המלחמה.⁵⁹ שלישית, הסורים כלל לא נערכו למלחמה. צבאם נותר ברובו ערוך במערכי השגרתיים, ולא התארגן במערכי תירום כמתחייב ממצב המתיחות שהשתרר באזור. רק משנמסר על פרוץ הקרבות בסיני ביום הראשון למלחמה אוישו מפקדות החיילים בחזית בידי המפקדים הסורים, ובוצעו שינויי היערכות מוגבלים של כוחות (עוצמתו של הצבא הסורי בחזית, אגב, הוערכה בכארבע חטיבות חיל רגלים ובעוד כשלוש חטיבות שריון ובהן כ-250 טנקים). גם אז נותר עיקרו של הצבא הסורי, ובראשו כמה מיחידות העילית שלו, ערוך סביב דמשק, כשפניו להגנת המשטר מפני איומים מבית. עם היחידות אלו נמנתה, למשל, חטיבה משורינית 70 בפיקודו של עזת ג'דיד, בן משפחתו של צלאח ג'דיד, האיש החזק בסוריה באותן שנים.⁶⁰

ולבסוף, במהלך ימיה הראשונים של המלחמה, עד שהחלה המתקפה הישראלית ברמת הגולן, שמרו הסורים על פרופיל נמוך. הדרך שבה התנהגו לא היתה שונה מדרך התנהגותם בימים שקדמו לפרוץ המשבר. ביומה הראשון של המלחמה הסתפקו הסורים בהפגזות על יישובים ישראלים לאורך הגבול ושיגרו כמה ממוטסיהם בניסיון לתקוף מטרות בשטח ישראל (באזורי טבריה, מגידו ומפרץ חיפה). ביומה השני של המלחמה, ב-6 ביוני, פתחו כוחות סוריים בהתקפות קרקעיות מקומיות בסדר גודל פלוגתי לעבר יישובים ישראלים לאורך הגבול. התקפות אלו נהדפו חיש מהר (על כך להלן). בהפגזות הסוריות בימיה הראשונים של המלחמה נהרגו שני אזרחים ישראלים, 16 נפצעו, ו-226 בתים ו-30 כלי רכב נפגעו. 250 דונם של גידולים חקלאיים עלו באש. בליל 6 ביוני החליטו הסורים לשלוח את חטיבת חי"ר ממוכן מס' 17 לסייע לירדנים, כביכול על רקע התמוטטות החזית הירדנית ועל רקע החשש כי צה"ל יתקוף גם את הגדה המזרחית. אלא שמהלך זה נבע ככל הנראה משיקולים פוליטיים, ונועד להקל מעל הסורים את לחצם של המצרים, שדחקו בהם לפעול נגד ישראל. ואכן, חטיבה זו הגיעה לירדן רק ב-8 ביוני, לאחר שהקרבות בחזית זו כבר שככו.⁶¹

סוגיה בפני עצמה היא הרטוריקה הסורית המתלהמת ערב המשבר ובמהלך

59. ראה עדותם של מחמד פוזי (לעיל, הערה 50) עמ' 130-147, של מצטפא טלאס (לעיל, הערה 10), עמ' 797-853, וכן התרשמותו של משה דיין על סמך חומר מודיעיני שהובא לפניו (דיין, אבני דרך, עמ' 472-473).

60. על היערכות הצבא הסורי ערב מלחמת ששת הימים ראה: טלאס (לעיל, הערה 10), ב, עמ' 917; ראה גם: שגב, סדין אדום, עמ' 223-224; דיין, אבני דרך, עמ' 473.

61. על מהלכי הסורים במהלך המלחמה ראה: עבד אל-עזים רמז'אן (לעיל, הערה 48), עמ' 178; טלאס (לעיל, הערה 10), ב, עמ' 839-853; ראה גם: שגב, סדין אדום, עמ' 222-229; במחנה: 30 שנה למלחמת ששת הימים, 30 במאי 1997, עמ' 67. יצוין כי זהו גיליון מיוחד של במחנה (בטאון צה"ל) במלאת 30 שנה למלחמת ששת הימים. הגיליון מבוסס על ציטוטים מתוך יומני מבצעים או מסמכים מודיעיניים ומסמכים אחרים מאותה התקופה. לפירוט על האכרות הישראליות ראה: MER 1967, p. 227.

המלחמה. אפשר, כמובן, להפחית מערך המשמעות המעשית שהיתה לדברי הרהב והשנאה ששודרו ברדיו הסורי או לנאומיהם המתלהמים של מנהיגי דמשק. עם זאת, דומה שרטוריקה זו תרמה במשהו לחשש הישראלי מפני כוונותיה ההתקפיות של שכנתם מצפון. ההתלהמות הסורית הקצינה מאוד מאז עליית הנאו־בעת' לשלטון בסוריה בפברואר 1966, והגיעה לשיא בחודשים שקדמו לפרוץ המלחמה. בפברואר 1967 קבע שר ההסברה הסורי, מחמוד אל־זעבי, כי 'על הערבים לבחור בין השמדת ישראל לבין השמדתם בידיה',⁶² וממלא מקום שר ההגנה, חאפז אל־אסד, קבע כי 'עצם קיומה של הציונות בפלסטין הנו בגדר תוקפנות' וכי 'תוקפנות ושלום אינם דרים בכפיפה אחת'.⁶³ ולבסוף, במרס 1967, בתגובה לדרישתה של ישראל כי סוריה תמנע פעילות טרור פלסטינית נגד ישראל שמקורה בשטחה, הכריז הנשיא הסורי, נור אל־דין אל־אתאסי, כי 'איננו צריכים לחשוש ממדינת הכנופיות [ישראל, א"ו]. אנו מצהירים בואת קבל עם ועולם שצבאנו, שאותו אנו מכינים לקרב המכריע עם מדינת הכנופיות, לא ישמור לעולם על גבולותיה של מדינת הכנופיות מפני התקפות הפדאאיי'.⁶⁴

הרטוריקה המלחמתית נמשכה ואף החריפה משהחלה מלחמת ששת הימים בחזית הדרומית ובחזית הירדנית. על־פי הודעותיה הרשמיות השתלבה סוריה באופן מלא במאמץ המלחמתי הערבי. כבר בבוקרו של 5 ביוני שידר רדיו דמשק הודעה בזו הלשון:

אנו אתכם חברים למאבק בקהיר, אנו אתכם חברים למאבק בעזה, בסני ובשרם אל־שיח'. אנו אתכם המוני העם הערבי בירדן במסעכם המכובד לעבר תל־אביב. אש המערכה הוצתה והיא לא תיפסק עוד. שעת הגקם הגיעה. מערכת השחרור נפתחה. עלי אש, עלי ושרפי את הפולשים הציונים והשמירי אותם. חבית אבק השרפה כבר התפוצצה ואש מלחמת השחרור עולה. אל הנשק ערבים. קדימה [...] ללב פלסטין, ניפגש בתל־אביב, נרמוס את הפולשים ואת התוקפנים. חושו אלי קרב ערבים. פעמוני הניצחון מצלצלים, כי תקוות השחרור הוגשמה.⁶⁵

מעט לאחר מכן באותו יום הכריזו קרייני הרדיו הסורי: 'המוני עמנו הערבי, סוריה הערבית נכנסה למערכה עם האויב [...] שעת הנקמה באה [...] אל לב פלסטין הכבושה. המהפכה הערבית לא תיעצר בטרם תשמיר את הישות הציונית שעל אדמת פלסטין'.⁶⁶

62. אל־חואדה', 15 בפברואר 1967.

63. רדיו דמשק, 13 בפברואר 1967. ראה: BBC (British Broadcasting Corporation Monitoring Reports Published in English Translation), 15.2.1967

64. רדיו דמשק, 7 במרס. BBC, 10.3.1967

65. רדיו דמשק, 5 ביוני 1967. הציטוטים מופיעים ב־MER 1967, p. 228

66. שם, שם.

בשידורי הרדיו הסורי הושמעו לא רק סמאות מתלהמות, אלא אף דיווחים והודעות צבאיות שציירו תמונה של מעורבות סורית מלאה ופעילה בקרבות נגד ישראל. ב־5 ביוני בשעות אחריצהריים דיווח הרדיו הסורי על 'הפצצת ערי האויב, מוצבינו ומתקנינו', וב־6 ביוני עם שחר הוכרו כי 'הקרבות בכל החזיתות מתנהלים בהתאם לתוכניות המבצעים, חיילינו מתקדמים לתוך הארמות הערביות הכבושות [...] המתקפה היום הנה מתקפת ההמונים'. כיום שלמחרת, ב־7 ביוני, נמסר אף כי 'הצבא הסורי מצוי בתוך אדמת פלסטין הכבושה, בדרכו לנצרת של ישו בתוך שהוא מוחץ את שרידיו של האויב'. 'מסעו של הצבא הסורי המנצח', הכריז הרדיו הסורי, 'לא ייעצר עד לתבוסתה של הציונות'.⁶⁷

התמונה שהצטיירה בשידורי הרדיו ובהודעותיהם הרשמיות של הסורים עצמם היתה אפוא תמונה של מעורבות סורית מלאה במלחמה בישראל. יתרה מזו, בשידורים ובהודעות אלו היה כדי ליצור רושם ברור כי פניהם של הסורים למתקפת מחץ על ישראל, שתביא לחיסולה, ואכן, בכמה מן המחקרים הישראליים שפורסמו מיד לאחר המלחמה נטען כי בידי הצבא הסורי היתה תוכנית מתקפה מבצעית מפורטת, תוכנית 'נצרי', שיעודה היה כיבוש אזור הגבול עם ישראל, וכי הצבא הסורי נערך בפועל ליישומה של תוכנית זו. בספרו סדין אדום העיר שגב בהקשר זה: 'על בסיס הכנות שנתגלו במועדן, אינפורמציה שנשאבה משכויים סוריים ומסמכי שלל שהוחרמו במיפקדת הצבא הסורי בקוניטרה ניתן לקבוע בוודאות, כי ב־3 ביוני 1967 פתחה סוריה בהכנות מעשיות, להתקפה מתואמת עם מצרים, על ישראל'.⁶⁸

ואכן, הערכות המודיעין הישראלי בימיה הראשונים של המלחמה, ב־5-6 ביוני, גרסו כי הסורים מרכזים כוחות במרכז רמת הגולן ככוונה להטילם לבצע מתקפה על ישראל. ההתקפות הסוריות על שאר־ישוב ועל דן, שאותן ביצע, כאמור, כוח בסדר גודל פלוגתי, תוארו כהתקפות הסחה שיעודן לחפות על תוכנית המתקפה האמתית, העתידה להתבצע בכוח גדול הרבה יותר. נראה שדיווחי מודיעין אלו הם שהניעו את חיים בר־לב, אז סגן הרמטכ"ל, להתריע ב־7 ביוני על פעולת מחטף סורית בגבול בין שתי המדינות.⁶⁹

ואולם, ההתקפה הסורית לא באה. בדיווחי המודיעין הישראלי, כפי שהם מצוטטים בזכרונותיו של שר הביטחון הישראלי דאז, משה דיין, נטען כי בתום ישיבה מרתונית בלילה שבין 6 ל־7 ביוני 1967 גיבשה ההנהגה הסורית הערכה שלפיה, עקב ההתפתחויות בחזיתות האחרות, צפוי צה"ל להתקיף גם בחזית רמת הגולן. לאור ההערכה זו, גרס המודיעין הישראלי, החליטו הסורים לסגת בהם מכוונתם ההתקפית, ולהוציא לפועל את התוכנית 'ג'האד' – תוכנית מגננה שמטרתה הכשחת הגבול בינם

67. רדיו דמשק, 5, 6, ו־7 ביוני 1967. הציטוטים מופיעים ב־MER 1967, pp. 228-229.
 68. שגב, סדין אדום, עמ' 223; וראה גם: דיין, אבני דרך, עמ' 473; במחנה: 30 שנה למלחמת ששת הימים, 30 במאי 1997, עמ' 50.
 69. במחנה: 30 שנה למלחמת ששת הימים, עמ' 67. וכמו־כן ריאיון של המחבר עם תא"ל (מיל') אריה שלו, תל־אביב, 7 בספטמבר 1997.

לבין ישראל. אגב, בישראל היו שטענו בדיעבד כי הערכות המודיעין ברבר כוונת הסורים להתקיף, ולו באזור הגבול בלבד, היו הערכות שגויות, ולפיכך מדובר בהערכה מוטעית, שנבעה מהבנה לא נכונה של היערכות הכוחות הסוריים בחזית רמת הגולן.⁷⁰

טענה שונה, ולפיה לא היו פניה של סוריה למתקפה על ישראל כלל ועיקר, עולה מן המקורות הערביים – ממקורות סוריים ואף מצריים. על-פי מקורות אלו לא התכוונו הסורים ואף לא היו מסוגלים לצאת למתקפה נגד ישראל, ובפועל אימצו מדיניות פסיבית של ישיבה בחיבוק ידיים. בזכרונותיו מתאר מחמד פוזי, הרמטכ"ל המצרי, את מאמציו הנואשים להניע את הסורים להיכנס ללחימה לצד המצרים:

בסביבות השעה 11:00 ב-5 ביוני 1967 הטיל עלי המשיר [פילדמרשל] עאמר להתקשר למפקדה הסורית כדי להודיע לה על המצב ולנסות לשכנעה לבצע את תוכנית ההפצה האווירית על שדות התעופה שבצפונה של ישראל. זהו חלק מן התוכנית שתואמה עם הרמטכ"ל הסורי, לואא' אחמד אל-סוידאני. התקשרתי עמו וביקשתי ממנו לבצע את תוכנית ההתקפה המכונה 'רשיד'. אולם לא קיבלתי ממנו תשובה חיובית. כל מה שאמר היה משפט אחד: 'ננסה, אדוני'. לאחר מכן נודע לי שהצד הסורי לא הוציא כל הוראות לנקוט צעדים כלשהם נגד ישראל, או אף לפתוח נגדה בהתקפה.⁷¹

ואילו המלך חוסין העיד לאחר מעשה: 'אנו המתנו לסורים [כדי לפתוח בהתקפה אווירית על ישראל, א"ז]. ידענו כי ללא סיוע המיגים שלהם היתה להפצת הבסיסים הישראליים השפעה זעומה. מרכז המבצעים של חיל-האוויר שלנו היה בקשר עם הסורים מאז השעה 09:00. הם טענו, כי נתפסו כשהם בלתי מוכנים: מטוסייהם לא היו מוכנים להנחית מכה [אווירית], וטייסי הקרב שלהם היו בטיסות אימונים'.⁷² סיל עצמו מעיד בספרו על חוסר המעש הסורי: 'בארבעת הימים הראשונים של המלחמה ישב אסד בשקט מוחלט כמעט. הוא הסתפק בהפגזות ספוראדיות על יישובי הגבול בישראל, כפי שעשה פעמים רבות בעבר. סיורים סוריים ספורים העזו לחצות את הגבול, ועל כך הגיבה ישראל בהפצצות כבדות. [...]'. עוד טוען סיל כי 'עצלותה של סוריה עשויה להיראות מפתיעה לגבי מדינה, שסכסוך הגבולות בינה ובין ישראל היה הנפץ שהצית את כל התבערה. אסד התגרה בישראל בגלל האזורים המפורזים, שלה נגדה לוחמי-גרילה פלסטינאיים כשהסרו לו אמצעים קונוונציונאליים יותר, אנס את נאצר לפתוח בדו-קרב – וכשבאה המלחמה עצמה ישב פחות-או-יותר בשקט'.⁷³

70. ד"ן, אכני דרך, עמ' 473. לעניין זה ראה גם: טלאס (לעיל, הערה 10), ב, עמ' 839-842; וראה גם ריאיון של המחבר עם תא"ל (מיל') אריה שלו (לעיל, הערה 69).

71. פוזי (לעיל, הערה 50), עמ' 144.

72. א' קם (עורך), חוסין פותח במלחמה: מלחמת ששת הימים בעיני הירדנים, תל-אביב 1974, עמ' 63.

73. סיל, אסד, עמ' 145.

מצטפא טלאס מודה בזכרונותיו כי הצד הסורי לא יכול היה לבצע התקפה על ישראל מסיבות שונות, שבעיקרן 'רמתן הקרבית הנמוכה של חטיבות המילואים של הצבא הסורי, ציודו הצבאי הבלתי מספק של הצבא, רמתם הנמוכה של הגייסות בקרב הלילה, וכן העליונות האווירית המוחלטת של האויב, רמתם הנמוכה של המפקדים, ולבסוף, מורל נמוך [של הגייסות]'.⁷⁴

נראה אפוא כי התוכניות ההתקפיות של סוריה שחשפו מקורות ישראלים עם סיום המלחמה עניינן פעילות מוגבלת באזור הגבול, ואולי אף היו אלה תוכניות להתקפת נגד כתגובה להתקפה ישראלית, שנועדו להדוף את ישראל מן השטח הסורי ולכל היותר להביא להישגים טריטוריאליים מוגבלים לאורך הגבול. בכל מקרה, בימים הראשונים למלחמה נקטו הסורים מדיניות של 'שב ואל תעשה והמתן לבאות', מתוך ציפייה זרה לתוצאות הקרבות בזירות האחרות. המהלכים הצבאיים שבכל זאת ננקטו לאורך החזית, כמו התקפות מוגבלות ומקומיות על יישובים ישראלים לאורך קו הגבול, בוצעו ככל הנראה בשל רצונם של הסורים להפגין פעלתנות, ואף יותר מכך - ליצור לעצמם אליבי על רקע חוסר המעש המוחלט שהפגינו, לנוכח הלחץ שהפעילה עליהם מצרים למלא את חלקם בהסכם ההגנה בין שתי המדינות ולפעול להקלת הלחץ הישראלי על מצרים בחזית סיני. אישוש להנחה זו ניתן למצוא בתכתובות שהחליפו ביניהם מנהיגי מצרים וסוריה, תכתובות ש'יורטו' בידי המודיעין הישראלי (הדברים צוטטו בהרחבה בספרות מחקר ובעיתונות הישראלית שפורסמה לאחר המלחמה). תכתובות אלו מעידות בבירור על נסיונותיה של סוריה, מרגע פרוץ המלחמה, להתחמק מלהיענות ללחצי המצרים להצטרף לקרב לצדם. נימוקיה לכך היו קשיים מבצעיים ואף שיעור אכזר גבוה עקב הפצצות חיל האוויר הישראלי. ב־6 ביוני, למשל, דיווח ממלא מקום שר ההגנה חאפו אל־אסד לעמיתיו המצרים כי הכוחות הסוריים 'ממשיכים להדוף את האויב בתנאים אכזריים ביותר תחת אש ההפגזות ומטר הפצצות'. אסד מסר כי לנוכח התפתחויות אלו החליטו הסורים להיערך במערכי הגנה. באותו יום דיווח הנשיא אתאסי לנשיא גאצר כי 'הנזקים שנגרמו לחיל האוויר הסורי, כמו גם העליונות האווירית של חיל האוויר הישראלי, פוגעים ביכולת להוציא אל הפועל את התוכניות הסוריות־מצריות המשותפות' וכי 'בלחץ האירועים נאלצנו לארגן מחדש את כוחותינו'.⁷⁵

חיוק למסקנה שלפיה לא היו פניה של סוריה למהלך התקפי נרחב נגד ישראל ניתן למצוא, אגב, גם במקורות הישראליים הרשמיים. בסיכום של מחלקת ההיסטוריה של צה"ל שפורסם לאחר המלחמה נכתב במפורש: 'כשפרצה המלחמה ב־5 ביוני, לא

74. טלאס (לעיל, הערה 10), ב, עמ' 810.

75. כאמור, בעקבות המלחמה נחשפו מסמכים מודיעיניים ישראלים המבוססים על מידע מודיעיני מקורי שאסף המודיעין הישראלי ערב המלחמה וכמהלכה. ראה, למשל, שגב, סדין אדום, עמ' 176, 240; וכן במהנה: 30 שנה למלחמת ששת הימים, עמ' 29, 50, 60-61. מציטוטים אלו עולה כי למודיעין הישראלי היתה תמונה טובה של כוונות השליטים הערבים, ולכל הפחות היה בידו מידע על רמת התיאום ושיתוף הפעולה ביניהם.

הצטרפה אליה סוריה בפועל. היו אמנם תקיפות מטוסים סוריים, הונחתה אש ארטילרית, ואפילו נעשה ניסיון סורי לתקוף בגזרת הַדן והדרדרה. אך פעולות אלו לא היו בבחינת פתיחה ממשית במלחמה, ולכן גם לא חייבו את צה"ל להיכנס ללחימה.⁷⁶ משה דיין עצמו אמר במהלך המלחמה כי אינו חושש מפני הסורים שכן מצבה של ישראל בחזית מולם טוב יותר ממצבה בחזית מול המצרים, 'שהגם רחוקים אך חזקים', או אף מול הירדנים, 'שהגם חלשים אך קרובים'.⁷⁷ בהופיעו לפני ועדת החוץ והביטחון של הכנסת עם סיום המלחמה אף הודה דיין: 'החלק הפרובבלמטי במלחמה היתה סוריה. נכון שהיא עשתה ניסיון אחד או שניים להתפרץ למשק דן, אבל זה לא היה רציני [...] היה אפשר שנגמור את המלחמה כשאנו עומדים בחזית הסורית בגבולות הקודמים. למלחמה עם סוריה לא נאלצנו להיכנס בגלל פעולות יוזמות שלהם. המניעים שלנו לכך היו להציל את המשקים מההפגזות וללמד את סוריה לקח'.⁷⁸

דבריו אלה של דיין מחזירים את הדיון לצד הישראלי של המשוואה הסורית-ישראלית, וליתר דיוק, לסוגיית כיבוש רמת הגולן בידי ישראל. שהרי ההחלטה לכבוש את רמת הגולן לא היתה, כך מתברר, פועל יוצא של התפתחות מהלך המלחמה; כפי שהודה דיין עצמו, סוריה לא היוותה איום מבחינתה של ישראל, ולא נקטה שום צעד צבאי התקפי של ממש שחייב תגובה ישראלית. מדוע אפוא יצאה ישראל למתקפה בחזית רמת הגולן? אחד ההסברים לכך הוא, ללא ספק, תחושת האיום שהיתה מנת חלקם של רבים בישראל – גם בדרגים מדיניים וצבאיים בכירים. שהרי סוריה היתה נדבך מרכזי בתפיסת האיום הערבי על ישראל, ונתפסה כמי שממתינה לשעת כושר לעוט עליה ולחסלה. ממרחק שנות דור נראית תחושת איום זו מופרות ובלתי מבוססת, ויש אף עדויות לכך שמנהיגים ומפקדים ישראלים לא מעטים פעלו באופן מחושב ומפוקח מתוך אמונה בעוצמתו של צה"ל וביכולתו לגבור על צבאות ערב. ובכל זאת, תחושת האיום שחשו אנשי צבא ומדינאים בישראל, וודאי שאזרחים מן השורה, היתה תחושה אותנטית, ואם מתעלמים ממנה קשה להבין רבים ממהלכיה של ישראל באותה עת. עם זאת, ראוי לציין כי תחושת איום זו הכשירה את הקרקע לצמיחתה של שדולה נרחבת שפעלה למען כיבוש הרמה. בחוד החנית של שדולה זו עמדו מתיישבי עמק הירדן. אלה נתמכו בידי ה'נצים' בממשלה הישראלית ובמערכת הפוליטית, כמו שרי אחדות העבודה וגח"ל, ולצדם עמדו גם רבים ממצביאי צה"ל.

בריאיון שהעניק לעיתון ידיעות אחרונות ב־1976 הדגיש דיין את 'המדנות' של מתיישבי עמק הירדן לאדמה ולמים כגורם מרכזי שהניע אותם ללחוץ על ממשלת ישראל לכבוש את רמת הגולן.⁷⁹ ואולם, קשה להעריך עד כמה נכונה טענה זו. עובדה

76. במחנה: 30 שנה למלחמת ששת הימים, עמ' 67.

77. ריאיון של המחבר עם תא"ל (מיל') אריה שלו (לעיל, הערה 69).

78. בדאון, תותם אישי, עמ' 55.

79. ראה הריאיון של רמי טל עם משה דיין (לעיל הערה 4).

היא שבסופו של דבר לא קיבלו מתיישבי עמק הירדן כל ארמות בגולן. לעומת זאת, אפשר להניח כי הלחץ שהפעילו מתיישבים אלה על הממשלה לפעול נגד סוריה גבע בראש ובראשונה מרצונם לסלק את המטרד הסורי, אולי אף את האיום, שריחף מעל ראשיהם. ואכן, יעקב אשכולי, יושב ראש המועצה האזורית גליל עליון, שעמד בראש משלחת של אנשי יישובי קן העימות אשר הגיעה אל לוי אשכול במטרה לדחוק בו לקבל החלטה לתקוף בגולן, הכריז באוזני ראש הממשלה: 'היינו מברכים בלב שלם ברכת שהחיינו, כפי שראש הממשלה בירך ליד הכותל. אבל [...] מעיב עלינו הדבר שעוד לא הגענו לברכת שהחיינו לגבי הגבול שאנו יושבים בו, וסובלים ממנו זה שנים רבות [...] לא נוכל להמשיך שם בצורה זו. [...] אמרו לנו שיום יבוא וישחררו גם אותנו מהסיט הזה. היום המיוחל בא ואנחנו בגליל איננו יודעים מדוע לא גואלים אותנו מהסיט הסורי'.⁸⁰

למשלחת זו היתה השפעה לא מבוטלת על מקבלי ההחלטה לכבוש את רמת הגולן - עובדה מובנת בהתחשב במשקלם הסגולי של מתיישבים אלו במערכת הפוליטית בישראל, וודאי שבקרב מנהיגי מפא"י (לוי אשכול עצמו היה, כאמור, חבר דגניה לשעבר). המשלחת יצאה אל אשכול בעידודם הגלוי של אלוף פיקוד צפון באותה עת, דוד אלעזר, ושל שר העבודה דאז, יגאל אלון, שברך זו ביקשו לשכנע את חברי הממשלה, ובייחוד את ראש הממשלה, בדבר הצורך לכבוש את הגולן. על התפקיד שמילא יגאל אלון בפרשה זו מעידה הודאה מאוחרת שלו, ולפיה: 'אני גייסתי את [נציגי] היישובים [בצפון] כדי שיבואו אל אשכול וילחצו עליו. מילאתי תפקיד של שושבין בין ראש הממשלה, אלוף הפיקוד וועד ההגנה של יישובי החולה' [הסוגרים המרובעים במקור].⁸¹

בתפקיד שמילא יגאל אלון בפרשייה זו יש כרי להעיד על משקלו ועל תפקידו של המחנה האקטיביסטי בממשלה, ובראשו שרי אחדות-העבודה לשעבר גלילי ואלון, בקבלת ההחלטה לכבוש את הגולן. כאמור, במחנה זה היו שסברו כי בהינתן ההזדמנות שומה על ישראל להביא לשינויים בגבולות הפסקת האש שנכפו עליה בתום מלחמת העצמאות, ולהשתלט (במקרה של גבולה הצפוני) על האזורים המפורזים ועל מקורות הירדן. יגאל אלון עצמו, כך נראה, ביקש גם לקדם את תפיסת ברית המיעוטים שבה דגל. הוא האמין כי כיבוש רמת הגולן יאפשר לישראל לחבור אל האוכלוסייה הדרוזית בהר הדרוזים, ובכך לממש את חזונו - כינוגה של ברית מיעוטים לא-ערביים במזרח התיכון.⁸² אפשר גם שהיריבות בינו לבין משה דיין, שכיהן כשר הביטחון - תפקיד שאליו נשא יגאל אלון את עיניו, השפיעה אף היא על גישתו לסוגיה זו. שהרי דיין, כפי שעוד נראה, נרתע מלהורות לצה"ל לכבוש את רמת הגולן.

80. ראה פרוטוקול פגישת המשלחת עם ראש הממשלה לוי אשכול. קטעים מן הפרוטוקול פורסמו בתוך: ש' נקדימון, דיין: 'למה לכבוש את הרמה אם אפשר להזיז 10 יישובים', ידיעות אחרונות, 30 במאי 1997.

81. מצוטט בתוך: בראון, חותם אישי, עמ' 82.

82. ברטוב, דוד, עמ' 125; ראה גם מעוז, ישראל-סוריה - סוף הסכסוך?!, עמ' 97.

דומה, עם זאת, כי הגורם שהכריע את הכף לטובת כיבוש הגולן היה רצונם של מקבלי ההחלטות בישראל, שבא לידי ביטוי בדבריו של רבין מ'14 במאי 1967 – הרצון לבוא חשבון עם הסורים על התנהגותם במשך עשרים שנות עימות מתמשך בין שתי המדינות, ולטפל ביסודיות במה שהסתמן כחיל התלוין של הפן-ערביות והרדיקליות בעולם הערבי וכגורם העומד מאחורי ההסלמה בפעולות הטרור, שמבחינת ישראל הלכו והפכו למטרד ואף לאיום. ואכן, האלוף חיים בר-לב הוא שהכריז: 'איני רוצה לחשוב על מצב שבו המלחמה תסתיים בלי שהסורים יקבלו את המגיע להם'.⁸³ ולבסוף, לקבלת ההחלטה על המהלך הישראלי תרם רצונם הטבעי של מפקדי צה"ל בפיקוד צפון, ובראשם אלוף הפיקוד דוד אלעזר, ללחום, וממילא לזכות בתהילה בדומה לעמיתיהם בחזיתות הדרום והמרכז.

אלא שהלחץ שהפעיל לובי זה, לובי הגולן, נבלם לנוכח עמדתו התקיפה של שר הביטחון משה דיין. הלה גרס כי אין לתקוף את סוריה וכי אין לכבוש את רמת הגולן, שכן על ישראל להימנע מלהסתבך בחזית לחימה גוספת בשעה שהקרבות בחזית הדרום ובחזית המרכז נמשכים, וכמו כן עליה להימנע מלהיקלע לעימות עם ברית-המועצות, פטרונתה של סוריה. נראה שדיין הוטרד גם מהשפעתו של מהלך כזה על עתיד יחסיה של ישראל עם ארצות ערב. את עמדתו הסביר דיין בהרחבה במהלך הדיונים הנוקבים שניהלה ממשלת ישראל בסוגיה זו:

אם אנחנו נכנסים לסוריה בשביל לשנות את הגבול על מנת להקל על המשקים כי הסורים יורים עליהם אני מתנגד. אם רוצים עכשיו לשנות את הגבול של המדינות לא רק שלנו [...] איני חושב שהעולם הערבי ישלים עם זה, ואינני חושב שהוא יפסיק את המלחמה. הערב הוצגה משלחת המשקים על רקע אמוציונלי, לדעתי מוטב להעביר עשרה משקים 15 ק"מ הצדה, ולומר שלא עוסקים בזה [באיום הסורי, א"ז] עכשיו, אם איננו יכולים. אנו מעבירים עכשיו [בגדה המערבית] ערים שלמות הצדה כי אנו אומרים שזו מלחמה [הכוונה להוראתו לפנות את קלקיליה, א"ז], וכאשר זה מגיע אלינו, רוצים להזיז את הגבול.⁸⁴

בדיון מאוחר הוסיף דיין והסביר: 'אני נגד כיבוש רמת הגולן בגלל הזיקה שבין סוריה לברה"מ, ומפני שאני סבור שאין לנו עניין לכיבוש שטח זה, והוסיף:

הסורים, הידועים בקיצוניותם, לא ישלימו עם זה [כיבוש רמת הגולן] [סוגרים במקור, א"ז] לא היום ולא בעוד שנים, כך שנפתח היום שוב חזית מדינית וצבאית חדשה, כאשר לסוריה קשרים הדוקים עם ברית-המועצות, וכידוע גם לצרפת יש סנטימנט לסוריה [...] בנוסף, יש בעיית שתיקת כוחות [...] ומקורות למטוסים נסגרים [הכוונה לצורך שלא לפגוע במקורות אספקת

83. במחנה: 30 שנה למלחמת ששת הימים, עמ' 77.

84. נקדימון (לעיל, הערה 80).

הנשק של ישראל, ובעיקר בצרפת, שהיתה אז ספק נשק עיקרי שלה, א"ז].⁸⁵

ואכן בלחץ דיון נמנעה ממשלת ישראל מלהורות לצה"ל לפעול נגד הסורים עד לבוקרו של תשעה ביוני.

מדוע אפוא שינה משה דיון את טעמו והחליט בכל זאת להורות על כיבוש רמת הגולן? בזכרונותיו של יצחק רבין לא מוצע הסבר מניח את הדעת לשינוי בעמדתו של דיון. רבין רק מציין כי 'משה דיון, הבלתי-צפוי, שמהלכיו בלתי-נהזים, חזר והפתיע'.⁸⁶ מעדותו זו של רבין עולה האפשרות כי דיון נכנע לבסוף ללחץ שבו היה נתון מכל עבר, הן בורה הפוליטית והן בקרב חוגי הצבא, שתבעו לפעול נגד סוריה (ראוי לציין כי דיון ניהן בדעות עצמאיות ומקוריות, ובמקרים לא מעטים הוכיח יכולת נבואית והקדים בהרכב את עמיתיו בניתוח ובהבנה של המתרחש. ואולם, הוא נעדר כוח רצון ונחישות לפעול כדי לשכנע את עמיתיו לקבל דעות אלו ולסייע בידו להוציאן לפועל. הוא נהג אפוא לסגת בו מדעותיו לנוכח עמדה תקיפה של עמיתיו או של הממונים עליו. תופעה זו עתידה להישנות לקראת מלחמת יום הכיפורים בכל האמור בנסיונותיו לקדם אפשרות של הסדר מדיני עם המצרים באותה עת). דיון עצמו עתיד היה להסביר את השינוי בעמדתו בהערכת המצב שגיבש בבוקרו של תשעה ביוני 1967, ולפיה הלחימה בחזית המצרית הסתיימה ואין חשש להסתבכות בשתי חזיתות; עוד העריך כי ברית-המועצות אינה מתכוונת להתערב בפועל בקרבות, וכי המערך הסורי נתון ממילא בהתמוטטות. במצב כזה, העיד דיון אחר-כך בזכרונותיו, 'לא ראיתי הצדקה שלא לנהוג לפי רצונם של רוב חברי הממשלה, של ראש הממשלה ושל המטכ"ל'.⁸⁷

ואכן, בלילה שבין 8 ל-9 ביוני 1967 יירט המודיעין הישראלי מברק ששיגר נאצר לנשיא סוריה, נור אל-דין אל-אתאסי. במברק כתב נאצר: 'אני סבור שישראל עומדת לרכז את כל כוחותיה נגד סוריה כדי לחסל את הצבא הסורי, וטובת העניינים מחייבת אותי לייצץ לכם להסכים להפסקת הקרבות ולהודיע מיד לאו"טאנט, וזאת, כדי לשמור על צבא סוריה הכביר. הפסדנו את המערכה הזאת. אלוהים יהיה בעזרנו בעתיד. אחיך, גמאל עבד אל-נאצר'.⁸⁸ אל"מ יצחק נסיהו, מזכירו הצבאי של דיון, נזכר כי בבוקרו של תשעה ביוני 'השר שאל מה חדש במודיעין, וביקש מהקצין התורן להראות לו את חבילת המברקים שנאספו מהלילה. ואז נפלה עיגו על המברק ששלח נאצר לאתאסי. כשהתברר לו שהמברק הגיע כמה שעות קודם, כעס. "למה לא

85. בראון, חותם אישי, עמ' 86.

86. רבין, פנקס שירות, עמ' 199.

87. דיון, אכני דרך, עמ' 475.

88. תוכן המברק פורסם בהרחבה בספרות המחקר הישראלית לאחר המלחמה, לצד מסמכים מודיעיניים נוספים. ראה למשל: בראון, חותם אישי, עמ' 87; הבר, היום תפרוץ מלחמה, עמ' 252; וכן נקדימון (לעיל, הערה 80).

הראיתם לי אותו מיד?" שאל בנויפה. חמש דקות אחרי שפרק זעמו, אמר לי שיש לעלות על רמת הגולן. מיד קישרתי אותו עם אלוף פיקוד הצפון דוד אלעזר.⁸⁹ מיד לאחר שהורה לאלעזר לתקוף את רמת הגולן הסביר לו דיין: 'אני אגיד לך מדוע אני מאשר הפעולה. אחד. במצרים קיבלו את הפסקת האש. שתיים. יש לי פה ידיעה שהמערך הסורי מתמוטט'.⁹⁰

ולבסוף, לקט מודיעין מירי שהופץ מטעם אגף המודיעין של צה"ל על בסיס פענוח גיחת צילום שבוצעה בחזית הוא שנתן גושפנקה נוספת, ואולי אחרונה, להחלטתו של דיין לתקוף ברמת הגולן. פענוח הגיחה העלה כי מחנות הקבע של הצבא הסורי באזור קוניטרה התרוקנו מכוחות. בדיעבד התברר כי כוחות אלו נערכו בחזית כדי לקדם פני מתקפה ישראלית. ואולם, לא זו היתה הערכתם של חוקרי אגף המודיעין בשעתו. ואכן בלקט שהפיצו נכתב כי 'ברמת הגולן - מחנות קוניטרה ריקים. לא ברור להיכן הוסגו הכוחות שהיו מרוכזים במחנות וסביבתם [...] להערכתנו ייתכן שהמערך הסורי ברמת הגולן מתמוטט [...]'.⁹¹

כך או אחרת, ב-9 ביוני עם שחר הורה משה דיין למפקד פיקוד צפון, האלוף דוד אלעזר, לתקוף בחזית רמת הגולן. המתקפה הישראלית נפלה על סוריה בהפתעה, בהיות מנהיגיה משוכנעים כי ייחלצו ללא פגע מן המלחמה ולאחר שאף טרחו, כעצתו של נאצר, להכריז בבוקרו של 9 ביוני 1967 על קבלת החלטת מועצת הביטחון של האו"ם בדבר הפסקת האש עם ישראל. בתוך פחות מיממה התמוטט המערך הסורי וצה"ל השתלט על רמת הגולן והתייצב על קו חדש, שנמצא כמטווי קשת מדמשק, למעשה, הדרך אל הבירה הסורית היתה פתוחה לפני כוחות צה"ל, בהיעדר יכולת צבאית ממשית של סוריה לבלום את התקדמותם. לנוכח התמוטטות החזית מול ישראל אחזה במנהיגיה של סוריה בהלה פן תנצל ישראל את ההזדמנות שנקרתה לה ותעלה על דמשק. במשך היממה שבין 9 ל-10 ביוני היו הסורים משוכנעים כי זוהי אכן כוונתה של ישראל. השלטונות החלו מקימים ועדות עממיות בתוך דמשק לארגון התנגדות לכוחות צה"ל אם אלה יעלו על העיר. רדיו דמשק אף קרא לאזרחים לאחוז בנשק והבטיח לחימה 'מרובע לרובע, מרחוב לרחוב, מבית לבית, לחימה עד לניצחון'. באווירת משבר זו החלו אף שגרירויות ערביות וזרות נערכות לפינוי העיר.⁹²

לאור הבהלה שאחזה בהם ביקשו הסורים לעשות ככל שלא ידם כדי להביא את ברית-המועצות לנקיט מהלך דיפלומטי במטרה לאלץ את ישראל להפסיק את התקדמותה בחזית רמת הגולן, ואכן, בבוקרו של 10 ביוני, בשעה 08:26, מסר רדיו

89. בקדימון (לעיל, הערה 80).

90. בראון, חותם אישי, עמ' 90.

91. ע' גלבוץ, 'מלחמת ששת הימים - 30 שנה', מעריב, 6 ביוני 1997; וראה גם: בראון, חותם אישי, עמ' 90; דיין, אבני דרך, עמ' 475.

92. רדיו דמשק, 10 ביוני 1967. הציטוט מופיע ב-MER 1967, pp. 230-231; אלה-חיאה, 12 ביוני 1967.

דמשק הודעה צבאית חתומה בידי ממלא מקום שר ההגנה, האפו אל-אסד, ולפיה העיר קוניטרה, בירת הגולן, נפלה בידי ישראל.⁹³ ההודעה שודרה כחמש שעות וחצי בטרם נכנסו אל העיר הכוחות הישראליים. לימים טען אסד כי ההודעה שודרה בלא ידיעתו ואף מאחורי גבו ביוזמת ההנהגה המדינית הסורית, היינו - יריביו למאבק על השלטון בסוריה ובראשם צלאח ג'ידי. הוא אף טען כי טרח לפרסם הודעת תיקון ששודרה מעט לאחר מכן ברדיו הסורי, ובה נאמר שהעיר עדיין נתונה בידיים סוריות.⁹⁴ אלא שהודעת התיקון באה מאוחר מדי. שידור ההודעה על נפילת קוניטרה עודד וזירז את התמוטטותה של החזית הסורית, שהחלה עוד קודם לכן.

אל כוחות הצבא הסורי הנמלטים מרמת הגולן הצטרפו גם עשרות אלפים מתושביה הסוריים. לטענת הסורים, 115 אלף מתושבי הרמה הפכו פליטים, ובהם קרוב ל-17 אלף מתושבי קוניטרה. מקורות ישראליים אמדו את מספר הנמלטים בכ-50 עד 70 אלף איש - אלו מתושבי מחוז קוניטרה הסורי שהתגוררו באזורים שכבשה ישראל במלחמה.⁹⁵ כעשרים וארבע שנים לאחר מכן, בפתח ועידת השלום במדריד באוקטובר 1991, טען שר החוץ הסורי פארוק אל-שרע, בהפרות מה, כי בסוריה חיים חצי מיליון פליטים שנמלטו מרמת הגולן.⁹⁶ אבדותיה של סוריה במלחמה נאמדו, על-פי עדותו של שר ההגנה הסורי, מצטפא טלאס, ב-714 הרוגים ובי-254 פצועים. מקורות ישראליים העריכו את אבדות הסורים בכאלף הרוגים, והודיעו כי בידיהם 361 שבויי מלחמה סורים.⁹⁷

סוריה בעקבות התבוסה במלחמה

התבוסה בשנת 1967 היתה מהלומה לעולם הערבי ובעיקר לשליטיו. במקרה של סוריה, דומה כי מהלומה זו היתה קשה במיוחד, וזאת בשל כמה סיבות. ראשית, בדומה לעמיתיהם במדינות ערב האחרות, שליטיה של סוריה הפכו את המאבק בישראל לקרדום לחפור בו לצורך ביסוס מעמדם והשגת לגיטימציה לשלטונם. הם הציגו עצמם כמי שמפנים את עיקר מאמציהם ותשומת לבם לסוגיה זו, ובכך, לכל הפחות כלפי חוץ, הפכו את בניין כוחם הצבאי - וממילא את השגת היכולת להתמודד

93. רדיו דמשק, 10 ביוני 1967. הציטוט מופיע ב-MER 1967, pp. 230-231; ראה גם: במחנה: 30 שנה למלחמת ששת הימים.

94. סיל, אסד, עמ' 146.

95. שם, עמ' 147; וראה גם: MER 1967, p. 311. להערכותיה העכשוויות של סוריה בעניין מספרם של הפליטים הסורים מרמת הגולן החיים בסוריה כיום ראה: Syrian Arab Republic, Office of the Prime Minister, Central Bureau of Statistics, Statistical Abstract of 1992, 1994 (הפרסומים מצויים בספריית מרכז משה דיין, אוניברסיטת תל-אביב).

96. לנאומו של פארוק אל-שרע בפתח ועידת מדריד ראה: תשרין, 1 בנובמבר 1991.

97. להערכת האבדות הסוריות במלחמה ראה: טלאס (לעיל, הערה 10), ב, עמ' 911. להערכות הישראליות ראה: MER 1967, pp. 232-233.

התמודדות צבאית עם ישראל ואף להכריע אותה בקרב – לנדבך וליעד מרכזי של מדיניותם. התבוסה בשדה הקרב המחישה עד כמה היו ריקות מתוכן הסמאות שהשמיעו השליטים הערבים ערב המלחמה. יתרה מזו, היות שסוגיית המאבק בישראל תפסה מקום מרכזי על סדר היום הערבי, הקרינה התבוסה גם על תחומי עשייה אחרים של המשטרים הערביים, בעוררה ספקות באשר לדרך שבה ניהלו אלה את ענייני המדינה לא רק בתחום יחסי החוץ אלא גם בתחומי החברה, הכלכלה ומדיניות הפנים.

שנית, התנהגותם של הסורים במהלך משבר מאי-יוני 1967, כמו גם במהלך המלחמה עצמה, היתה מעוררת תמיהה, בלשון המעטה. שהרי בניגוד גמור למדיניותם המתלהמת ערב המשבר, וכאילו מתוך התעלמות מאחריותם לפריצתו (שהתבטאה בהתרעה שהעבירו למצרים על דבר כוונת ישראל לתקוף את סוריה), נאלמו הסורים דום מרגע שפרץ המשבר, קל וחומר מרגע שפרצה מלחמה. הם הקפידו לשמור על פרופיל נמוך אפילו משהתקיפה ישראל את מצרים ואת ירדן. זאת, ככל הנראה, בניגוד להבנות מוקדמות שהושגו ערב המלחמה בינם לבין המצרים. התנהגות זו של הסורים עמדה בניגוד גמור להתנהגותו של המלך חוסיין, שדומה כי קנה את עולמו במלחמה זו. חוסיין העמיד עצמו ללא היסוס ובלא תנאי לשירות 'העניין הערבי', ואף הכפיף את צבאו לפיקוד הצבא המצרי, מהלך שעלה לו באובדן הגדה המערבית. ואכן, בנאום ההתפטרות של נאצר ב-9 ביוני 1967 (נאצר, כידוע, חזר בו מהתפטרותו זו שעות מספר לאחר מכן) הוא שיבח במילים חמות את המלך חוסיין, יריבו לשעבר, והגדיר את התנהגותו כ'אצילית' וכ'ראויה לכל שבח'. לעומת זאת נמנע נאצר מלהעניק שבחים דומים לשליטיה של דמשק, ותחת זאת הסתפק בשיגור ברכות קרירות לצבא הסורי, ש'נלחם מלחמת גבורה כשלצדו העם הסורי בהנהגת ממשלתו הלאומית'.⁹⁸ אף סוגיית נפילתה של קוניטרה בידי ישראל לא הוסיפה כבוד למשטר הסורי, ועד מהרה הפכה לכלי לניגוחו בידי אויביו. כך, למשל, האשים הכותב המצרי מצטפא ח'ליל בספרו סקוט אל-ג'ולאן (נפילת הגולן) שפורסם, אגב, בהוצאה לאור המקורבת לתנועת האחים המוסלמים במצרים ('דאר אל-אעתצאם'), כי שידורה בטרם עת של ההודעה ברדיו הסורי על נפילתה של קוניטרה בידי ישראל היה 'כירייה שירתה יד פושעת אל ראשה של ההתנגדות שעוד נותרה בפני האויב, וכי ההודעה הביאה להתמוטטות כלל הכוחות, שכן הכול הבינו עתה כי אין כל תועלת בקרב ולכן השליכו את נשקם והחלו בורחים'.⁹⁹

לכאורה די היה במהלומה שספג המשטר הסורי כדי לאיים על יציבותו ועל עצם קיומו, במיוחד לנוכח קשייו מבית, שהחלו עוד בטרם המלחמה. ואולם, עובדה היא כי המשטר שרד והצליח להתמודד – ובלא קשיים מרובים – עם האתגר שהציבה לפניו התבוסה. להצלחתו זו היו כמה סיבות. ראשית, הלם התבוסה הגיע את דעת הקהל

98. ות'אייק גמאל עבד אל-נאצר, ינאייר 1967–דיסמבר 1968 (מסמכי גמאל עבד אל-נאצר, נואר 1967–דצמבר 1968), קהיר [ללא שנת הוצאה], עמ' 277.

99. מצטפא ח'ליל, סקוט אל-ג'ולאן, קהיר 1980, עמ' 121.

הערבית בכלל, ואת זו הסורית בפרט, להתייבב לצד המשטרים הערביים, תהא הביקורת עליהם אשר תהיה, שהרי כל היוצא נגד המשטר בשעה כה קשה עלול היה להיחשב כמשחק לידיה של ישראל. על כך יעידו דבריו של אמין אליהאפו, נשיאה לשעבר של סוריה אשר הודח בהפיכה צבאית בפברואר 1966. מיד לאחר ההפיכה הושם האפו בבית-המעצר, אך שוחרר ממצערו ב־9 ביוני 1967, בצל המבוכה והבלבול ששררו באותו יום בבירה הסורית. עם שחרורו פנו אליו כמה קציני צבא בהצעה כי ייתן ידו להפיכה צבאית שתכננו לבצע זה מכבר נגד המשטר. אלא שאל־האפו סירב בהסבירו: 'לא רציתי שההיסטוריה תאמר שעזרתי לישראל על־ידי יצירת תוהו ובוהו מבית'.¹⁰⁰

שנית, אף שמלחמת ששת הימים פרצה בתקופה שבה היה המשטר הסורי נתון בעיצומו של מאבק פנימי על עמדות כוח ושליטה, נמנעו הפלגים היריבים בתוך המשטר מלהחצין מאבק זה או לנצל אירועים אלו לתועלתם, לכל הפחות בשלב שלאחר המלחמה. וכך, שלא כבמצרים, שבה שימשה התבוסה תפאורה לקרב ההכרעה בין נאצר לעאמר, הרי הפלגים השונים המרכיבים את משטר הבעת' יישרו שורות ומנעו מאבק פנימי בקשר לשאלת האחריות לתבוסה. כאמור, היה זה פסק זמן ארעי, אך בעל חשיבות מכרעת להישרדותו של המשטר.

שלישית, המשטר הסורי, למרות חולשתו מבית, לא ניצב למעשה בפני אתגר פנימי של ממש; שהרי מול הקואליציה השלטת - שאת גרעינה היוו בני העדה העלווית, אשר החזיקו בעמדות מפתח בצבא ובכוחות הביטחון - לא היה בנמצא שום כוח מאורגן ובעל עוצמה הנהגה מתמיכה מספקת בקרב הציבור הסורי. יש לזכור כי מרבית הכוחות הפוליטיים שמילאו תפקיד פעיל בחיים הציבוריים בסוריה מאז קיבלה זו את עצמאותה נשחקו לחלוטין או חוסלו במאבקי הכוח שהתנהלו בה בשנות הארבעים והחמישים. בסופו של דבר הותירו מאבקים אלו את הוירה ריקה למפלגת הבעת' ולקואליציה של הכוחות החברתיים שייצגה.

ולבסוף, משהתפזרו ענני האבק שעוררה המלחמה נתברר כי המאבק בישראל לא היה, ככלות הכול, תכלית קיומו של המשטר הסורי, וכי לא על־פיו נשפט ונמדד משטר זה. נראה כי התמורות החברתיות־כלכליות שהוביל המשטר, 'הכרטיס החברתי' כלכלי' שלו, הן־הן שהביאו לו את עיקר התמיכה, ועד כמה שהדבר נגע לרחוב הסורי, הן גם ששימשו קנה־מידה להצלחתו או לכשלונו. כזכור, עלייתה של מפלגת הבעת' לשלטון הביאה למהפך חברתי, כלכלי ומדיני, שביטוי המעשי היה הפיכת פירמידת השלטון הסורית על ראשה. היסוד הסוני העירוני, ובגרעינו אליטת משפחות הנכבדים העירוניים - אותה שכבה אשר שלטה בסוריה ביד רמה מאז זכתה זו לעצמאותה ולמעשה עוד הרבה קודם לכן - נדחק לשוליים, ואת מקומו תפסה קואליציה המבוססת על היסודות החברתיים הנדכאים והמקופחים עד אז בסוריה: בני עדות המיעוטים, ובראשם העלוויים, אך גם בני העדה הסונית מן האזורים הכפריים

100. סיל, אסד, עמ' 150.

ומאזורי הפריפריה. יסודות חברתיים אלו, משהתלכדו יחדיו, היוו רוב גדול – למעלה משבעים אחוזים של האוכלוסייה. רובם ראו במשטר הבעת' משטר המייצג את האינטרסים שלהם ומתגמל אותם ביד רחבה על תמיכתם בו, ומכאן שלא ראו כל סיבה לצאת נגדו ולהפילו, למרות התבוסה במלחמה נגד ישראל.

עם זאת, ראוי להעיר כי בסוריה, כמו בחלקים אחרים של העולם הערבי, הביאה התבוסה במלחמה להתחזקותה של התנועה האסלאמית, המייצגת אנטי-יזמה של הפן-ערביות מבית-מדרשה של מפלגת הבעת'. ואכן, המרד האסלאמי שפרץ בשנת 1976 נסמך, בין היתר, על הטיעון שמשטר הבעת' כשל במאבק נגד ישראל. ואולם, עובדה היא שגם באמצע שנות השבעים, בהיותה בשיא כוחה, לא עלה בידי התנועה האסלאמית לזעזע או אף לגתן את לכידותה של הקואליציה השלטת בסוריה – משימה שהיתה בלתי אפשרית בהתחשב בהרכבה הדמוגרפי של החברה הסורית. קואליציה זו הוסיפה לתמוך במשטר, בדיוק כפי שעשתה לאחר מלחמת ששת הימים.¹⁰¹

שאלת הסכסוך עם ישראל

תוצאות המלחמה יצרו מציאות חדשה במזרח התיכון, וממילא העלו את מערכת היחסים הישראלית-ערבית על מסלול חדש. ואכן, יש לזכור כי בעקבות מלחמת ששת הימים נוסף לסכסוך הישראלי-ערבי מרכיב חדש – השטחים הערביים שכבשה ישראל בשנת 1967. בעיה זו חייבה מענה מידי, לנוכח הביקורת שהטיחה דעת הקהל הערבית במשטרים במצרים, בירדן ואף בסוריה על שאיבדו שטחים אלו לישראל ועל שאינם נוקטים פעולות של ממש כדי להשיבם לידיהם.

העולם הערבי של ערב מלחמת ששת הימים היה מחויב לבעיה הפלסטינית, שלגבי ההמונים הערבים היתה ונתורה בעיה בעלת משמעות רגשית וסמלית. דעת הקהל הערבית, ומכאן שגם מרבית מנהיגי ערב, היו מחויבים – לפחות מן השפה ולחוץ – לפתרונה של בעיה זו באמצעות חיסולה של ישראל והשבת הפליטים הפלסטינים אל אדמותיהם ואל בתיהם. ואולם, המנהיגות הערבית הכירה בעובדה שפתרון שכזה הוא חזון ארוך טווח, שלא לומר חזון אחרית הימים, ולא פתרון מעשי וקונקרטי שניתן לשאוף ליישמו בעתיד הנראה לעין.

הצורך האקוטי בפתרון בעיית שטחי 1967 חייב את מנהיגי ערב לאמץ גישה שונה לחלוטין. ראשית, בהתחשב ביחסי הכוחות שבין ישראל לערבים – ואלו לא נשתנו, כידוע, לטובת הצד הערבי בעקבות מלחמת ששת הימים – לא נראה היה כי ניתן לכפות על ישראל בכוח הזרוע לסגת משטחים אלו. שנית, המשטרים הערביים לא יכלו, כבעבר, להמתין עד קץ כל הדורות עד שיימצא להם – אם יימצא – הכוח

101. ראה: U. F. Abdallah, *The Islamic Struggle in Syria*, Berkeley, CA 1983; א' זיסר, 'תנועת האחים המוסלמים בסוריה – בין מאבק להשלמה', בתוך: מ' ליטבק (עורך), אסלאם ודמוקרטיה בעולם הערבי, תל-אביב 1997, עמ' 96-122.

הנדרש להביא לפתרונה המוחלט של בעיית פלסטין, ובעקבות זאת גם לפתרון בעיית שטחי 1967, היינו - להביא לחיסולה של ישראל, ובתוך כך להשיב לידיהם את סיני, את הגדה המערבית ואת הגולן.

בלית-בירה ויתרו המשטרים הערביים על התפיסה הכוחנית, הרואה במאבק המזוין דרך יחידה להשיג הישגים מול ישראל, אך עם זאת מבטאת נכונות להמתין עד קץ כל הדורות עד שיימצא לערבים הכוח לממשה. תחת זאת מצאו עצמם משטרים אלה נדרשים לגישה מתונה בהרבה, וכמשתמע מכך - לפתרון מדיני, שיביא לכך שהשטחים הערביים שכבשה ישראל ביוני 1967 יושבו במהרה, וזאת בדרכי שלום, ולכל הפחות בדרכים מדיניות. הכרה זו הבשילה תחילה במצרים ובירדן, והיא זו שטמנה את הזרעים לתהליך השלום הישראלי-ערבי, תהליך שהחל לאחר מלחמת יום הכיפורים והוביל כבר בשנת 1977 לחתימה על הסכם השלום בין ישראל למצרים. סוריה נמנעה מלאמץ גישה מתונה זו מיד לאחר המלחמה. אמת, המשטר הסורי, כעמיתו במצרים ובירדן, ניצב מול ביקורת מבית על שאין הוא פועל בתכליתיות להשבת רמת הגולן לידיה של סוריה, אך הוא הצליח להתגבר על ביקורת זו בעזרת מסכת של טיעונים; אחד הטיעונים העיקריים היה שאל לה לסוריה לנסות להגיע להסדר מדיני עם ישראל - כלומר לנסות להשיב לידיה את הגולן בעתיד הנראה לעין - שכן אין כל סיכוי להגיע להסדר מדיני שכזה, שבמסגרתו תיסוג ישראל, כתביעת הערבים, לגבולות יוני 1967 ללא תנאי או בתמורה לכל הסכם שאינו הסכם שלום. לפיכך, גרסה דמשק, על סוריה להוסיף ולדבוק בתפיסתה המקורית, הרואה במרכיבו השונים של הסכסוך עם ישראל - המרכיב הפלסטיני ועניין שטחי 1967 - מקשה אחת. על-פי תפיסה זו, המרכיב האחד של הסכסוך - היינו, בעיית השטחים הערביים, וליתר דיוק הסוריים, שנכבשו בשנת 1967 - ייפתר רק כאשר יימצא פתרון כולל לסכסוך (לפי התפיסה הערבית), כלומר כאשר ישראל תחוסל. טיעון עיקרי נוסף של סוריה היה כי מדיניותו של המשטר הסורי כלפי ישראל ערב המלחמה הוכחה כנכונה, וכי יש להוסיף ולדבוק בה. לפי טיעון זה, המלחמה הוכיחה כי לישראל יש עליונות צבאית מוחלטת על הערבים, לכן הדרך להתמודד עמה - כפי שטען המשטר בדמשק עוד לפני המלחמה - היא ניהול מלחמת שחרור עממית. דרך מאבק זו, כך נטען, תאפשר לערבים לנטרל את העוצמה הצבאית של ישראל ולהביא לידי ביטוי את יתרונם היחסי עליה.

ביטוי ברור לדבקותה של סוריה בדרכה זו היה החלטתה להתרים את דיוני ועידת הפסגה הערבית שהתכנסה בחרטום באוגוסט 1967. אמת, החלטות הוועידה הטיפו לדבקות בעקרונות היסוד של העולם הערבי בנוגע לשאלת הסכסוך עם ישראל: 'לא שלום עם ישראל או הכרה בה, לא משאומתן עמה, ולבסוף, דבקות בזכותו של העם הפלסטיני על מולדתו'. אך בכל זאת, בהחלטותיה של ועידת חרטום היה כדי לבשר על ראשיתו של שינוי בגישה הערבית כלפי ישראל, שכן הן הדגישו את הצורך לפעול בדרכים מדיניות להשבת השטחים שכבשה ישראל ביוני 1967, ובכך העניקו לגיטימציה לאותן מדינות ערביות (מצרים וירדן) שאימצו את דרך הפעולה המדינית כאמצעי להשבת אדמותיהן. לכך לא היו הסורים מוכנים לתת את ידם. כאמור, הם

בין ישראל לסוריה – מלחמת ששת הימים ולאחריה

נמנעו מלהשתתף בדינוי הוועידה, ואף תקפו בחריפות את החלטותיה. הנשיא אתאסי אף הסביר כי סוריה סירבה להשתתף בוועידת הפסגה בחרטום שכן ידעה מראש את תוצאותיה, וכי תוצאות אלו מעידות כי 'הוועידה נכשלה בניסיונה להוביל את ההמונים הערבים במאבק ההיסטורי ולנקוט אמצעים אפקטיביים להגן על האדמה הערבית'.¹⁰²

ועידות מפלגת הבעת' שהתקיימו מיד לאחר המלחמה, עוד בשנת 1967 וגם בשנים שלאחר מכן, היו בימה נאותה לליבון סוגיות אלו. ואכן, הודעת הסיכום של ועידת מפלגת הבעת' מקיץ 1967 קבעה כי סוריה נפלה קורבן לקשר ציוני אימפריאליסטי, וכי התבוסה במלחמה נבעה מ'היעדר אחדות בקרב הערבים כמו גם היעדר אסטרטגיה משותפת לכוחות המהפכניים בעולם הערבי שעל בסיסה ניתן יהיה לארגן את ההמונים הערבים [למאבק בישראל]'.¹⁰³ גם החלטות ועידת המפלגה משנת 1968 ביטאו את המשכה של דבקות ללא פשרות בתפיסת המאבק המזוין בישראל. הודעת הסיכום של הוועידה דחתה מכול וכול את החלטת האו"ם 242, וקבעה כי 'המאבק המזוין הנו הדרך היחידה להשיב את האדמות הערביות, וכי מאבק מזוין זה יש לנהל באמצעות פעולות גרילה ועל-פי האסטרטגיה של מלחמת השחרור העממית'.¹⁰⁴

סוריה בצל המלחמה – התגובה המאוחרת

אף שנראה היה כי משטר הבעת' מצליח להתגבר על האתגר שהציבו לפניו תוצאות מלחמת ששת הימים, ולמעשה נותר נאמן לדרכו בלא שהכניס בה שינויים כלשהם, בכל זאת נודעה למלחמה השפעה מצטברת, גם אם מאוחרת, על תולדותיה של סוריה מכאן ואילך, הן במישור הפנימי והן בכל הנוגע לעמדה הסורית בשאלת הסכסוך בינה לבין ישראל.

המלחמה החריפה את המחלוקות בין שני המחנות העיקריים שהיו קיימים אז בצמרת משטר הבעת' הסורי: מחנהו של חאפז אסד, שר ההגנה (מחנה אנשי הצבא), ומחנהו של צלאח ג'דיד, עוזר מזכ"ל ההנהגה הארצית של מפלגת הבעת' (המחנה האזרחי). חילוקי הדעות ביניהם התמקדו בשאלת דרכה של סוריה בעתיד (גם בתחום הפוליטי, אך בעיקר בתחומי החברה והכלכלה). מחנהו של אסד דגל במתינות ובפרגמטיות, היינו – בניסיון להרגיע ולייצב את החזית הפנימית בסוריה, כמו גם לבסס ולחזק את כוחה הצבאי מול ישראל ואת מעמדה בזירה הבין-ערבית, ולו גם במהיר נסיגה מסוימת מן האידאולוגיה הבעת'יסטית. מחנהו של ג'דיד, לעומת זאת,

102. סלע, אחרות בתוך פרוד במערכת הבין-ערבית, עמ' 77. להתייחסות הסורית אל הפסגה ראה: MER 1967, pp. 139-144. להתבטאותו של הנשיא הסורי אתאסי ראה: רדיו דמשק, 19 בנובמבר 1967 (BBC, 20.11.67).

103. רדיו דמשק, 20 בספטמבר 1967. הציטוטים מופיעים ב-MER 1967, pp. 491-492.

104. אל-בעת', 17 בספטמבר 1968; ראה גם: MER 1968, Jerusalem 1973, pp. 719-720.

גרס כי יש להמשיך ולדבוק בעקרונות מפלגת הבעת', וליתר דיוק בפרשנות הרדיקלית שהעניק להם, הן מבית - במאמציו להפוך את סוריה למדינה סוציאליסטית בעלת חברה סוציאליסטית (תפיסת הטרנספורמציה הסוציאליסטית - 'תחולל אשתראכיי'), והן מחוץ - במאמציו לנהל מלחמת שחרור עממית נגד ישראל אך גם להיאבק נגד משטרים ערביים יריבים.

סוגיה בפני עצמה היתה סוגיית בניינו של הצבא הסורי, שהובס תבוסה ניצחת במלחמה. אסד, שהיה הממונה הישיר על הצבא ושממנו שאב את כוחו הפוליטי, סבר כי ראוי שמשימת שיקומו של הצבא תזכה לעדיפות על-פני משימות אחרות. מעבר לרווח הפוליטי שהפיק משיקום הצבא ומחיווקו הניעה את אסד גם תפיסת האיום הישראלי עליו כלקח ישיר מן המלחמה. ואכן, מעיד סיל: 'המלחמה שיכנעה אותו [את אסד], שהתרחבות טריטוריאלית טבועה בעצם אופייה של ישראל ושיידרש מאמץ ערבי אדיר כדי לבלום אותה. אך לא היתה לו סבלנות לאומי-סרק המביאים לבידודה של סוריה מחלק ניכר של העולם.'¹⁰⁵

לחילוקי דעות אלו בין אסד לג'דיד - שניהם בני העדה העלווית, אם כי ממוצא שבטי שונה - היה גם רקע אישי, ובסופו של דבר הם התפתחו לכדי מאבק כוחני על עמדת שליטה והשפעה במדינה. על רקע זה, ובמבט לאחור, דומה כי תוצאותיה של מלחמת ששת הימים העניקו יתרון ברור לאסד על-פני יריביו. שהרי תוצאות אלו, משהופנמו ועוכלו, הבהירו לכול את מחיר מדיניותם הרדיקלית, הפוזיה והבלתי שקולה של ג'דיד ושל חבריו, מדיניות שהטיפה להמשך העימות עם ישראל ואף להחרפתו, וגם לעימות עם יריבותיה הערביות של סוריה.

מאבק כוחות זה בין אסד ליריביו הולך, אגב, להתדיינות - לכל הפחות בתוך שורות מפלגת הבעת' - בשאלת האחריות לתבוסה במלחמת ששת הימים. התדיינות זו היתה היחידה שהתנהלה בסוריה מאז ועד היום. הוויכוח פרץ מעל לפני השטח בפברואר 1968, עם התפטרותו, או שמא פיטוריו, של הרמטכ"ל הסורי, אחמד אל-סוידאני, שהיה מיריביו של אסד (עד לאותה עת נותרו מרבית אנשי הצבא ומנהיגי המפלגה והמדינה במשרותיהם, וממילא העדיפו שלא להטיח האשמות איש ברעהו). במכתב גלוי להנהגה הארצית של מפלגת הבעת' קבע סוידאני כי כרמטכ"ל הוא רואה את עצמו אחראי לתבוסה של יוני 1967 ולנפילת קוניטרה, אך תובע שגם האחרים יסיקו מסקנות אישיות מן המתרחש. הרמו לאסד - שהיה מפקדו של סוידאני במלחמה, בתפקידו כממלא מקום שר ההגנה - היה ברור. אסד הגיב בטענה שהדרג המדיני והמפלגתי - כלומר ג'דיד, ששימש עוזר המזכיר הכללי הארצי של מפלגת הבעת', ושלושת הדוקטורים שעמדו לצדו, אתאסי, זועיין ומאחוס - הם האחראים להסתבכותה של סוריה במלחמת ששת הימים. יתרה מזו, הוא אף האשים את יריביו בכך שמעורבותם בניהול ענייני הצבא היא שהביאה לתבוסה, ולראיה, טען, הרמטכ"ל בעת המלחמה, אחמד אל-סוידאני, היה מאנשיו של ג'דיד, וכך גם מפקד חזית רמת

הגולן, אחמד אל-מר.¹⁰⁶ בדוח שהגיש לוועידת המפלגה בפברואר 1969 על רקע העימות המחריף בינו לבין ג'דיד קבע אסד: 'הנהגת המפלגה מילאה מאז התבוסה ב-5 ביוני 1967 תפקיד הרסני בתוך שורות הצבא. תפקיד כזה לא מילאו אפילו הממשלות הראקציונריות והאנטי-עממיות ששלטו בעבר בסוריה'. אסד הוסיף וטען כי 'ההנהגה הפוליטית [של הבעת'] ניסתה להסית את הרמטכ"ל סוידאני לפעול [...] בלא ידיעתו של שר ההגנה ושלא במסגרת שרשרת הפיקוד הצבאית'.¹⁰⁷

עוד האשים אסד את יריביו בכך שבמדיניותם הקיצונית הם מונעים כל סיכוי להביא לשיפור היחסים עם שכנותיה הערביות של סוריה, שיפור שהנו הכרחי אם רצונה של סוריה לכונן מערך כל-ערבי, או לכל הפחות חזית מורחבת נגד ישראל. כך, למשל, קרא אסד להתפייסות עם עיראק בעקבות מהפכת הבעת' שהתחוללה בה ביולי 1968. הוא האמין כי צורכי המאבק בישראל מחייבים התפייסות שכזו, ומשום כך היה מוכן להתעלם מן העובדה ששליטיה החדשים של עיראק לא היו אלא בעלי בריתם של מנהיגי הוותיקים של מפלגת הבעת' (מישל עפלק וצלאח אל-דין אל-ביטר), שאותם סילקו הוא וחבריו מכס השלטון בפברואר 1966. מנהיגי הפלג האזרחי של מפלגת הבעת' בסוריה, בהנהגתו של ג'דיד, סירבו לתת ידם לפיוס שכזה.¹⁰⁸

אירועי ספטמבר 1970 – הפלישה הסורית הכושלת לירדן – היו מעין חזרה על אירועי 1967. מעורבות סורית זו במלחמת האזרחים בירדן, אגב, לא נחקרה לעומקה עד היום. גרסתו של אסד, כפי שמביא אותה סיל, היא שפעולה זו נעשתה בניגוד לדעתו, ובמידה מסוימת אף מאחורי גבו – ולראיה, אסד נמנע מלשגר לחזית הקרבות בצפון ירדן את חיל האוויר הסורי, שעליו שלט באופן ישיר. הוא הסתפק בשיגור יחידות שריון לירדן, לפי דרישתם של ג'דיד וחבריו.¹⁰⁹ אירועי ספטמבר 1970 היו אקורד הסיום במאבק בין אסד לג'דיד. שוב הואשם אסד באחריות לתבוסה במלחמת ששת הימים, וגם בכשלון המאמץ לשקם את הצבא הסורי בעקבותיה. מוסדות המפלגה, שבהם נהנה ג'דיד מתמיכת הרוב, אף החליטו להעביר את אסד ואת תומכיו מתפקידם. אלא שבאותן שנים, בעוד ג'דיד מפנה את עיקר מאמציו לביסוס מעמדו בתוך מוסדות המפלגה ובקרב פעיליה, העמיק אסד את אחיזתו בצבא ובכוחות הביטחון. ואכן, משהגיע המאבק עם ג'דיד לשיאו סילק אסד בקלות יחסית אותו ואת עמיתיו מהגה השלטון.

עלייתו של אסד לשלטון בסוריה ב-16 בנובמבר 1970 היתה נקודת מפנה בהיסטוריה של מדינה זו. עד אז נהוג היה לתאר את סוריה כמדינה חלשה וחסרת יציבות הנתונה במאבק פנימי על השליטה בה, וממילא גם על דרכה ועל מדיניותה, על זהותה הלאומית ולמעשה גם על עצם קיומה. תבונתו המדינית של אסד וכישוריו

106. אל-חיארה, 16 ו-21 בפברואר 1968; ראה גם: MER 1968, pp. 713-715

107. לתוכן מכתבו של אסד ראה: אל-אנואר, 15 בנובמבר 1970; ראה גם: MER 1968, pp. 716-719

108. ראה: MER 1969-70, pp. 1132-1140

109. סיל, אסד, עמ' 164-168; ראה גם: MER 1969-70, pp. 1150-1151

הפוליטיים, אך גם נסיבות נוחות בתוך סוריה ומחוצה לה באותה תקופה, אפשרו לו לכוונן משטר ריכוזי רב עוצמה, ולהעניק לסוריה יציבות פוליטית ורווחה חברתית וכלכלית שכמותה לא ידעה בעבר. יתרה מזו, תחת הנהגתו של אסד הפכה סוריה למדינה בעלת תפקיד חשוב באזור, ולמעשה למעצמה אזורית בעלת משקל ומעמד. מראשית דרכו פעל אסד להרחבת בסיס התמיכה בו ובמשטרו בתוך סוריה ומחוצה לה. הוא פעל לפיוסם של מגורים שונים בתוך החברה הסורית שבעבר זוהו כאויבי המשטר, ואף הביא לשילובם – ולו באופן חלקי – בתוך המערכת השלטונית הסורית. במקביל פעל אסד נמרצות לשיפור יחסיה של סוריה עם שכנותיה הערביות, בהתעלמו ממשקעי העבר, מן ההבדלים ומחילוקי הדעות האידאולוגיים בין סוריה לבין משטריהן. המאמץ להביא לפיוס לאומי בתוך סוריה ולהתפייס גם עם המשטרים הערביים הוצג כהכרח לנוכח צורכי המאבק בישראל. ואכן, אסד חזר והדגיש את 'חשיבותו של התיאום הצבאי הערבי, בייחוד בין המדינות הערביות הגובלות בישראל, בלי לשים לב להבדלים ולסתירות בין עמדותיהן המדיניות, כל זמן שהדבר משרת את המאבק המזוין'. הוא הסביר כי '[...] יכולת ההגנה של החזית הסורית קשורה קשר אמיץ ליכולת של שאר חזיתות ערב [...] ואותה טעות של טרם ה-5 ביוני 1967 יכולה לחזור על עצמה וישראל תוכל להכות בכל אחת מן החזיתות הערביות בנפרד, אחת אחרי השנייה. לכן ההסלמה וההמשכיות של פעולת הפדאיי תלויה במידה רבה ביכולת ההגנה של חזיתות ערב'.¹¹⁰

עלייתו של אסד בישרה אפוא את קץ עידן הדוגמטיות ואת ראשית עידן הפרגמטיות בכל האמור ביחסה של סוריה לישראל. סוריה החלה מפנימה – גם אם במאחר, באטיות ובהססנות – את תוצאות המלחמה, בדומה לירדן ולמצרים בשעתן. כך או אחרת, התוצאה היתה אימוץ עמדה המצדדת בהסדר מדיני עם ישראל, או לכל הפחות נכונה לשקול הסדר כזה כאמצעי להשבת רמת הגולן לידיים סוריות. כבר בהחלטות הוועידה הארצית של מפלגת הבעת', שהתקיימה במאי 1971, הבחינו משתתפי הוועידה ברורות, לראשונה מאז יוני 1967, בין שני מרכיבי הסכסוך הערבי-ישראלי: 'הזכויות של ערביי פלסטין', מחד, ו'ההכרה להשיג נסיגה גמורה מן האדמות שנכבשו בשנת 1967', מאידך. בהודעת הסיכום של דיוני הוועידה ניתן אף ביטוי להכרה בצורך להקנות עדיפות למטרה השנייה (בניגוד גמור לתפיסותיו של משטר הבעת' עד לאותה עת). ואכן, במרס 1972 קיבל אסד (אמנם בהתניות מסוימות) את החלטת האו"ם 242, שבעבר התנגדה לה סוריה מכול וכול.¹¹¹ אסד חזר והדגיש את

110. ע'אלב כיאלי, 'ח'אפו אל-אסד – קאא'ד ורסאלה [ח'אפו אל-אסד – המנהיג והשליחות], דמשק 1977, עמ' 31–33. הציטוט מופיע גם בתוך מעוז, ישראל-סוריה – סוף הסכסוך?!, עמ' 108.

111. מעוז, שם, עמ' 110. ראה גם: I. Rabinovich, 'Continuity and Change in the Ba'th Regime in Syria', in: I. Rabinovich and H. Shaked (eds.), *From June to October: The Middle East Between 1967 and 1973*, New Brunswick, NJ 1978, pp. 226-227.

מחויבותו להחלטה 242 מיד לאחר סיום מלחמת יום הכיפורים, ואף החל להביע נכונות עקרונית – אם כי מסויגת – להגיע להסדר עם ישראל, הגם שאת סיבו נמנע מלפרט. ככל הנראה היה אסד מעוניין בהסדר אי-לוחמה שישבי לזאת רמת הגולן אך לא יהיה כרוך בכינון יחסי שלום ונורמליזציה עם ישראל.¹¹²

אסד וישראל – בין מתינות לכוחניות

ראוי להבהיר, עם זאת, כי הצגתה של מלחמת ששת הימים כשלב מכריע בדרכו של אסד לקראת אימוץ גישה מתונה ופרגמטית כלפי ישראל, או אף כאירוע שלימים עתיד היה להוליד אצלו נכונות לחתום עמה על הסכם שלום, הצגת דברים שכזו היא מרחיקת לכת ואף מוגזמת. אמת, בעקבות המלחמה החל אסד להעריך את ישראל הערכה מפוכחת ורֵאלית, אך משמעותו המעשית של לקח זה התמצתה בעיקרה בהכרתו של אסד כי אין לזלזל בעוצמתה של ישראל אלא להפך – יש לראותה בכובד ראש. מכאן ועד הכרה בצורך להתפייס עם ישראל או עד נכונות לחתום עמה על הסכם שלום עדיין היה המרחק רב. יתר-על-כן, ניתן אף לטעון כי המשקעים שהותירה המלחמה היו ועודם מכשול בדרכו של אסד לשלום עם ישראל. שהרי מלחמת ששת הימים היתה אירוע שעיצב את דעת הקהל הסורית ואת גישת הנהגתו, ויותר מכול – היא היתה אירוע שהותיר רושם בלתי-ימחה על חאפז אל-אסד עצמו. ואכן, החותם שהותיר האירוע באסד ניכר עד היום בכמה מישורים. השפעתו באה לידי ביטוי קודם-כול בתפיסתו של אסד את ישראל כמדינה תוקפנית ושואפת כיבושים, הששה לנצל כל הזדמנות כדי להשתלט על אדמות הערבים. אליבא דאסד, בדרכה להשגת מטרה זו מנסה ישראל לפגוע בערבים ולהשפילם, ופועלת כדי להותירם בתנאים של פיגור תרבותי וטכנולוגי מתמשך ושל נחיתות צבאית וכלכלית.

השפעת המלחמה באה לידי ביטוי גם בעובדה שאסד ראה את עצמו, את סוריה, ולמעשה את העולם הערבי כולו כקורבנה של קנוניה ישראלית-מערבית, קורבן שהוכה והושפל ושכבודו הלאומי ניטל ממנו. ואכן, מעיד סיל, 'הוא השתוקק למחות את כתם המפלה שהשפיעה עליו אישית ובצורה מעמיקה, להחזיר את בטחונם העצמי של חייליו, להשיג מחדש את השטחים ולהראות לעולם, שבהינתן ההזדמנות המתאימה מסוגלים הערבים לעשות את שלהם בדרך מכובדת'. הצורך להילחם פעם נוספת הפך לו לדיבוק.¹¹³

ניתן אם כן להעריך כי תפיסת העולם שגיבש אסד בעניין ישראל בעקבות מלחמת ששת הימים היא רֵאלית יותר משל קודמיו; אך עם זאת, מדובר בתפיסת עולם

112. ראה: א' זיסר, סוריה וישראל: בין מלחמה לשלום, מרכז משה דיין ללימודי המזרח התיכון ואפריקה, נתונים וניתוח, תל-אביב 1994.

113. סיל, אסד, עמ' 189.

עוינת, וממילא גם פסימית, הגורסת כי יש לנהל עם ישראל דיאלוג כותני, או לכל הפחות מעמדת כוח, כאמצעי יחידי לאלצה להשיב את רמת הגולן לידי סוריה או לפחות למנוע ממנה להוסיף ולפעול למימוש מטרותיה התוקפניות – התפשטות וכיבוש אדמות ערביות נוספות.¹¹⁴ נראה כי זה היה הרקע לאימוץ תפיסת האיוון האסטרטגי עם ישראל ולהפיכתה לבדבך מרכזי בתפיסת הביטחון הלאומי בסוריה. בראשיתה גרסה תפיסת האיוון האסטרטגי כי על העולם הערבי להגיע לשוויון כוחות צבאי עם ישראל, שיאפשר לו להתמודד עמה בשדה הקרב. משנכשלו מאמציו של אסד לכונן חזית מזרחית (המבוססת על שיתוף פעולה בין סוריה לבין ירדן ועיראק), ובעקבות הסכם השלום בין ישראל למצרים ומלחמת לבנון בשנת 1982, נאלץ הנשיא הסורי להכניס שינויים בתפיסה זו ולמקדה במאמץ להביא לשוויון כוחות בין סוריה לבין ישראל; זאת בראש ובראשונה כדי להגן על סוריה מפני תוקפנות ישראלית, אך בעתיד לבוא – גם כדי לאפשר לה להכריע את ישראל ולהשכיח שלום צודק עליה תפיסתה.

מלחמת ששת הימים הפכה את אסד לאדם זהיר יותר, הססן יותר ואף חשדן יותר – תכונות שבהן התאפיינו, ככל הנראה, גם קודם לכן. נסיונו של אסד במהלך מלחמת יום הכיפורים אך חיזק תכונות אלו. כזכור, במלחמת יום הכיפורים ביקש אסד להוציא אל הפועל תוכנית שאפתנית לכיבוש רמת הגולן מידיה של ישראל. אלא שמהלכיו של סאדאת, שתכנן ואף ביצע מהלך צבאי חלקי ומוגבל נגד ישראל שאת פרטיו לא טרח לחשוף לפני אסד, וכמוכן עוצמת התגובה הישראלית שהופנתה נגד סוריה, הוציאו את הרוח ממפרשיו. במהלך המלחמה וגם לאחריה מצא עצמו אסד במצוקה צבאית ומדינית שממנה התקשה להתאושש. בדיעבד התברר לאסד כי בעודו לוחם נגד ישראל רק סאדאת מאחורי גבו עסקה עם ישראל ועם ארצות-הברית, שהכשירה את הדרך להסכם השלום בין ישראל למצרים. גם במלחמת לבנון, בשנת 1982, חש אסד כי רומה, על רקע דברי ראש ממשלת ישראל דאז, מנחם בגין, שהבטיח כי פניה של ישראל אינם לעימות עם הסורים. בפועל תקפו כוחות צה"ל את הצבא הסורי והנחילו לו מפלה כואבת, אשר איימה לערער לזמן מה את אחיזתה של סוריה בלבנון.¹¹⁵

השניות ביחסו של אסד לישראל – מתינות ופרגמטיות מחד, וחשדנות ואף עוינות מאידך – באה לידי ביטוי בכל האמור בגישתו של אסד לשאלת רמת הגולן. מאז יוני 1967 מחויב אסד להשיב את רמת הגולן לידיה של סוריה. מחויבות זו יונקת משאיפתו – ולפי סיל, אף מן האובססיה שלו – לנקום בישראל על הפגיעה בכבודו, בכבוד הצבא הסורי ובכבודם הלאומי של סוריה ושל העולם הערבי, שנפגעו אנושות במלחמה זו.¹¹⁶ ראייה לכך היא נחישותו של אסד שלא לחתום על הסכם שלום עם ישראל שאינו מבטיח נסיגה ישראלית מלאה מרמת הגולן. ואולם, הדרך שבה נוהג

114. ראה זיסר, סוריה וישראל: בין מלחמה לשלום.

115. סיל, אסד, עמ' 189–226, 359–384.

116. שם, עמ' 158.

אסד בקשר לסוגיה זו אינה אמוציונלית אלא משקפת גישה ראלית ומפוכחת - אף היא לקה ברור של מלחמת ששת הימים, ובמידה מסוימת גם של מלחמת יום הכיפורים. ואכן, בעודו דבק ביעד של השבת רמת הגולן לידי, נמנע אסד מלנקוט מהלך צבאי התקפי בחזית זו מאז חתם עם ישראל על הסכם הפרדת הכוחות בגולן במאי 1974. הוא נותר עומד באפס מעשה גם כאשר החילה ישראל את החוק הישראלי על רמת הגולן בנובמבר 1981, ובכך פגעה בתקווה כי אי פעם יושב הגולן לסוריה, ולו בדרכים מדיניות. נראה שאסד הבין אל נכון כי בהתחשב ביחסי הכוחות בין סוריה לישראל, מהלך צבאי שכזה אינו מהלך מעשי אלא בבהינתן הרפתקה מסוכנת, שעליה הוא עשוי לשלם מחיר יקר.

סיכום

בניגוד להנחה המקובלת בישראל, הסכסוך עם ישראל לא היה נושא בלעדי או עיקרי על סדר היום הציבורי בסוריה בין השנים 1963-1966, ואף לא משנת 1966 ואילך. המשטר הסורי אמנם שילם מס שפתיים למאבק בישראל, ולא פעם אף השתמש במאבק זה כדי להתגבר על קשיים פנימיים שבהם היה נתון או כדי לשפר את מעמדו בזירה הבינ־ערבית. ואולם, מעייניו של המשטר היו נתונים לענייניה של סוריה מבית, ובראש ובראשונה למהפך החברתי־כלכלי שהוביל באותן שנים בחברה ובמשק הסוריים, וכמובן - למאבקי הכוח הפוליטיים בתוך שורותיו.

סוריה לא ביקשה אפוא מלחמה כוללת נגד ישראל, ואף ניסתה להימנע מכך ככל יכולתה. נראה גם כי הדברים הרמים שנשמעו בדמשק בעד תפיסת המלחמה העממית נגד ישראל היו בעיקרם דברים שמן השפה ולחוץ, וכי מרבית המנהיגים הסורים לא ביקשו להביא להתנגשות חזיתית בין המדינות, ואף לא להתלקחות רבתי לאורך הגבול ביניהן. אלא שההנהגה הסורית, הן הצבאית והן המדינית, לא דיברה ואף לא פעלה כאיש אחד. עובדה היא כי היו בתוכה שביקשו הסלמה בגבול עם ישראל ואף פעלו ככל יכולתם להביא להסלמה שכזו. כך או אחרת, המדיניות הסורית נוהלה בפזיזות, בחובבנות, בחוסר ניסיון ובדרך נעדרת בגרות, ומה שגרוע מכך - בהרפתקנות ובקיצוניות. כל אלה הביאו, כידוע, לתוצאות הרות האסון מבהינתם של הסורים. מלחמת ששת הימים היתה אפוא תוצאה ישירה ובלתי נמנעת של המדיניות הסורית בין השנים 1963-1967, גם אם לא נבעה מרצונם של הסורים בפריצתה. שהרי סוריה, יותר מכל גורם אחר, תרמה את חלקה להידרדרות הכללית באזור באותן שנים. אף משבר מאי-יוני 1967, שהוביל לפרוץ המלחמה, החל בעיניים של הסורים, שביקשו, ככל הנראה, להסיח את דעת הקהל מבית מן הקשיים שלפניהם גיבש המשטר הסורי; ואולם, משעלה הדבר בידם לא טרחו, או שמא לא היו מסוגלים, לצנן את הרוחות המתלהטות באזור. ברגע האמת, משפרצה המלחמה, אימצה סוריה עמדה של צופה מן הצד, וליתר דיוק - מדיניות של ישיבה על הגדר, בהניחה, ואולי אף בייחלה, כי המלחמה תסתיים בטרם תגיע לגבולה. אלא שבשלב זה היתה ישראל נחושה בדעתה שלא להניח לסוריה לחמוק בלא פגע מן המלחמה שלה הטיפה דמשק

זמן כה רב. סוריה מצאה עצמה מעורבת בעל-כורחה בקרבות, וסופה שנחלה בהם תבוסה קשה ומשפילה.

עם זאת, בשנים שלאחר המלחמה נראה היה כי לכאורה חלפה מלחמה זו בלא שתותיר על המשטר הסורי חותם של ממש, לפחות בכל האמור במדיניותו ובמעמדו מבית. מנקודת מבט כלל-ערבית היתה התנהגותה של סוריה במלחמה תמוהה, שלא לומר מביכה ומקוממת. יתרה-על-כן, רמת הגולן אבדה בנסיבות שערורייתיות, וקרוב למאה אלף סורים שחיו בה הפכו לפליטים. ואולם, משטר הבעת' הסורי נותר על כנו - זאת לא מעט בזכות העובדה שמלכתחילה היה המאבק בישראל רק אחד מן הנושאים שעמדו אז על סדר היום הציבורי בסוריה, ולא בהכרח העיקרי שבהם. ואכן, המשטר התמודד בהצלחה עם הטענות שהופנו כלפיו על אחריותו לתבוסה במלחמה ולאובדן רמת הגולן, ואף השכיל ללכד את שורותיו ולמצוא מענה תאורטי ומעשי כאחד למציאות החדשה שנוצרה באזור בעקבות המלחמה.

ואולם, משפג ההלם הראשוני שאחז בסוריה החל ניכר רישומה המאוחר אך העמוק של מלחמת ששת הימים על מרבית תחומי החיים במדינה. יתרה-על-כן, יותר מכל מדינה ערבית אחרת חיה וחווה סוריה מלחמה זו עד היום. אלא שבדומה לתחומים אחרים בסוריה, מתאפיינת השפעתה של המלחמה על סוריה בשניות, בכל האמור בישראל ובסכסוך הערבי-ישראלי. מחד גיסא בישרה המלחמה את קץ העידן האידאולוגי בתולדותיה של סוריה ואת ראשיתה של תקופה המאופיינת במתנינות, וליתר דיוק - בפרגמטיות. משעלה אסד לשלטון ניכרה גישה זו בכל אחד מתחומי החיים בסוריה - בפוליטיקה, במדיניות, בכלכלה ובחברה. פרגמטיות זו מצאה את ביטויה גם בכל הקשור לעמדותיה של סוריה בשאלת הסכסוך עם ישראל. ניתן לטעון אפוא כי במלחמת ששת הימים ובתוצאותיה ארוכות-הטווח טמונים זרעיהם של ועידת השלום במדריד באוקטובר 1991 ושל תהליך השלום הישראלי-סורי שהחל בעקבותיה. מאידך גיסא הביאה המלחמה לעיצובה, או שמא להיווקה, של תפיסת העולם העוינת, שלא לומר הפסימית, ביחסה של סוריה לישראל, ואגב - גם ביחסה למציאות האזורית והבין-לאומית. תפיסה זו רואה בישראל אויב נצחי, ובמאבק בה - מאבק לחיים או למוות, שיוכרע בסופו של דבר בכוח הזרוע. האובססיה של אסד להשיב את רמת הגולן לידיה של סוריה ובכך לנקות את הכתם שדבק בו ובה אך הגבירה עוינות זו, והביאה אותו למסקנה האופרטיבית הראשונה במעלה שהסיק מאז מלחמת ששת הימים, והיא שהכרח הוא לנהל עם ישראל דיאלוג בלתי מתפשר, דיאלוג כוהני או לחלופין - דיאלוג המתנהל מעמדה של כוח (תפיסת האיוון האסטרטגי היא תוצאה ישירה של מסקנה זו). לפיכך ניתן להניח כי רק הסתלקותו של דור 1967 מעמדות ההנהגה בפוליטיקה ובחברה הסורית - והדברים אמורים לא רק באסד עצמו, אף שבעיקר בו - תביא להתנתקות ממורשת 1967 שאליה מחויבת סוריה עד היום, וממילא לשינוי אמתי בגישתה כלפי ישראל. משמעותו של שינוי כזה היא חריגה מגדר קבלה בלתי-בררה של אילוצי המציאות, המאפיינת כיום את גישתה של סוריה לישראל ולתהליך השלום.